

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยการมีส่วนร่วมเพื่อจัดการเรียนรู้ตามอัธยาศัย กรณีศึกษา : พี่ช
สมุนไพรรพพื้นที่สาธารณะชุมชนบ้านหนองนาไร่เดียว ตำบลกุดปลาตุก อำเภอชื่นชม จังหวัด
มหาสารคามผู้วิจัยได้ศึกษา ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นพื้นฐานความรู้
และเป็นแนวทางการดำเนินการวิจัย ตามลำดับดังนี้

1. พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2)

พ.ศ. 2545

2. แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาตามอัธยาศัย
3. แนวคิดและทฤษฎีการมีส่วนร่วม
4. การเรียนรู้แบบร่วมมือส่งเสริมให้เรียนรู้แบบมีส่วนร่วม
5. ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรร
6. แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น
7. ความหมายและแนวคิดเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้
8. บริบทของชุมชนบ้านหนองนาไร่เดียว
9. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
  - 9.1 งานวิจัยในประเทศ
  - 9.2 งานวิจัยต่างประเทศ
10. กรอบแนวคิดการวิจัย

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2)
พ.ศ. 2545

มาตรา 22 การจัดการศึกษาต้องยึดหลักว่าผู้เรียนทุกคนมีความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ ถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด กระจายจัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มศักยภาพ

มาตรา 23 การจัดการศึกษา ทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ต้องเน้นความสำคัญทั้งความรู้ คุณธรรม กระบวนการเรียนรู้ และบูรณาการ ตามความเหมาะสมของแต่ละระดับการศึกษาในเรื่อง ต่อไปนี้

1. ความรู้เรื่องเกี่ยวกับตนเอง และความสัมพันธ์ของตนเองกับสังคม ได้แก่ ครอบครัว ชุมชน ชาติ และสังคมโลก รวมถึงความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของสังคมไทยและระบบการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข
2. ความรู้และทักษะทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี รวมทั้งความรู้ความเข้าใจและประสบการณ์เรื่องจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลยั่งยืน
3. ความรู้เกี่ยวกับศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม การกีฬา ภูมิปัญญาไทย และการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญา
4. ความรู้และทักษะด้านคณิตศาสตร์ และด้านภาษา เน้นการใช้ภาษาไทยอย่างถูกต้อง
5. ความรู้และทักษะในการประกอบอาชีพ และการดำรงชีวิตอย่างมีความสุข

มาตรา 24 การจัดกระบวนการเรียนรู้ ให้สถานศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการ ดังต่อไปนี้

1. จัดเนื้อหาสาระและกิจกรรม ให้สอดคล้องกับความสนใจ และความถนัดของผู้เรียน โดยคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล
2. ฝึกทักษะ กระบวนการคิด การจัดการ การเผชิญสถานการณ์ และการประยุกต์ความรู้มาใช้ เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหา
3. จัดกิจกรรมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากประสบการณ์จริง ฝึกการปฏิบัติให้ทำได้ คิดเป็น ทำเป็น รักการอ่าน และเกิดการใฝ่รู้อย่างต่อเนื่อง

4. จัดการเรียนการสอน โดยผสมผสานสาระความรู้ด้านต่าง ๆ อย่างได้
 สัดส่วนสมดุลกัน รวมทั้งปลูกฝังคุณธรรม ค่านิยมที่ดีงาม และคุณลักษณะอันพึงประสงค์ไว้
 ในทุกวิชา ส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้สอนสามารถจัดบรรยากาศ สภาพแวดล้อม สื่อการเรียน
 ตลอดจนอำนวยความสะดวก เพื่อให้ผู้เรียนเกิดความรู้และมีความรอบรู้ รวมทั้งสามารถใช้
 การวิจัยเป็นส่วนหนึ่งของการเรียนรู้ ทั้งนี้ผู้สอนและผู้เรียนอาจเรียนรู้ไปพร้อมกัน จากสื่อ
 การเรียนการสอนและแหล่งวิทยาการประเภทต่าง ๆ

5. จัดการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นได้ทุกเวลา ทุกสถานที่ มีการประสานความร่วมมือ
 กับบิดามารดา ผู้ปกครอง และบุคคลในชุมชนทุกฝ่าย เพื่อร่วมกันพัฒนาผู้เรียนตามศักยภาพ

มาตรา 29 ให้สถานศึกษาร่วมกับบุคคล ครอบครัวยุ ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กร
 ปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถาน
 ประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน โดยจัดกระบวนการ
 เรียนรู้ภายในชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีจัดการศึกษาอบรม มีการแสวงหาความรู้ ข้อมูลข่าวสาร
 และรู้จักเลือกสรรภูมิปัญญาและวิทยาการต่าง ๆ เพื่อพัฒนาชุมชนให้สอดคล้องกับสภาพ
 ปัญหาและความต้องการรวมทั้งหาวิธีการสนับสนุน ให้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์พัฒนา
 ระหว่างชุมชน

สรุปได้ว่า การศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ตามความต้องการ ตามความ
 ถนัด ความสนใจ ของตนเอง ซึ่งการจัดการเรียนรู้เกิดได้ทุกเวลา ทุกสถานที่และต้องคำนึงถึง
 ความแตกต่างระหว่างบุคคล ฝึกทักษะ กระบวนการคิด การจัดการ การเผชิญสถานการณ์
 และการประยุกต์ความรู้มาใช้เพื่อป้องกันและแก้ปัญหาได้ด้วยตนเอง

แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาตามอัธยาศัย

1. พระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย

พ.ศ. 2551

กฎหมายว่าด้วยการศึกษาแห่งชาติ มีหลักการจัดการศึกษาให้เป็นการศึกษา
 ตลอดชีวิตสำหรับประชาชน และให้ทุกภาคส่วนของสังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา
 รวมทั้งสถานศึกษาอาจจัดการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ หรือการศึกษาตามอัธยาศัย
 รูปแบบใดรูปแบบหนึ่งหรือทั้งสามรูปแบบก็ได้ โดยเป็นการผสมผสานระหว่างการศึกษาทั้ง
 สามรูปแบบ เพื่อให้สามารถพัฒนาการศึกษา และคุณภาพชีวิตของประชาชนได้อย่างต่อเนื่อง
 เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการจัดการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ให้เป็นไป

อย่างมีระบบและต่อเนื่อง มีการบริหารและจัดการศึกษาที่มีประสิทธิภาพ เพื่อให้ประชาชน
 ได้มีโอกาสเรียนรู้ และสามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนได้ตามศักยภาพ เป็นสังคมแห่งการ
 เรียนรู้และภูมิปัญญา อันจะมีผลในการพัฒนากำลังคนและประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้าต่อไป
 จึงจำเป็นต้องตราพระราชบัญญัตินี้

มาตรา 4 “การศึกษานอกระบบ” หมายความว่า กิจกรรมการศึกษาที่มี
 กลุ่มเป้าหมายผู้รับบริการและวัตถุประสงค์ของการเรียนรู้ที่ชัดเจน มีรูปแบบ หลักสูตร
 วิธีการจัด และระยะเวลาเรียนหรือฝึกอบรมที่ยืดหยุ่น และหลากหลายตามสภาพความต้องการ
 และศักยภาพในการเรียนรู้ของกลุ่มเป้าหมายนั้น และมีวิธีการวัดผลและประเมินผลการเรียนรู้
 ที่มีมาตรฐาน เพื่อรับคุณวุฒิทางการศึกษา หรือเพื่อจัดระดับผลการเรียนรู้ “การศึกษาตาม
 อักษรย่อ” หมายความว่า กิจกรรมการเรียนรู้ในวิถีชีวิตประจำวันของบุคคล ซึ่งบุคคลสามารถ
 เลือกที่จะเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต ตามความสนใจ ความต้องการ โอกาสความพร้อม
 และศักยภาพในการเรียนรู้ของแต่ละบุคคล “สถานศึกษา” หมายความว่า สถานศึกษาที่จัด
 การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ในสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบ
 และการศึกษาตามอัธยาศัย “ภาคีเครือข่าย” หมายความว่า บุคคล ครอบครัวยุวมชน องค์กร
 ชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นองค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถาน
 ประกอบการ และองค์กรอื่น รวมทั้งสถานศึกษาอื่นที่มีได้สังกัดสำนักงานส่งเสริมการศึกษาน
 อกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ที่มีส่วนร่วมหรือมีวัตถุประสงค์ในการดำเนินงาน
 การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย “คณะกรรมการ” หมายความว่า คณะกรรมการ
 ส่งเสริมสนับสนุนและประสานความร่วมมือการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย
 ตามกฎหมายว่าด้วยระเบียบบริหารราชการกระทรวงศึกษาธิการ “สำนักงาน” หมายความว่า
 สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย “รัฐมนตรี” หมายความว่า
 รัฐมนตรีผู้รักษาการตามพระราชบัญญัตินี้

มาตรา 5 เพื่อประโยชน์ในการส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษา ให้บุคคล
 ได้รับการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย อย่างทั่วถึง และมีคุณภาพตามกฎหมาย
 ว่าด้วยการศึกษาแห่งชาติโดยให้บุคคล ซึ่งได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานไปแล้วหรือไม่ก็ตามมี
 สิทธิได้รับการศึกษาในรูปแบบการศึกษานอกระบบ หรือการศึกษาตามอัธยาศัย ได้แล้วแต่
 กรณี ทั้งนี้ ตามกระบวนการและการดำเนินการที่ได้บัญญัติไว้ในพระราชบัญญัตินี้

มาตรา 6 การส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตาม
 อัธยาศัย ให้ยึดหลัก ดังต่อไปนี้

1. การศึกษานอกระบบ

1.1 ความเสมอภาคในการเข้าถึงและได้รับการศึกษาอย่างกว้างขวางทั่วถึง เป็นธรรม และมีคุณภาพเหมาะสมกับสภาพชีวิตของประชาชน

1.2 การกระจายอำนาจแก่สถานศึกษาและการให้ภาคีเครือข่าย มีส่วนร่วมในการจัดการเรียนรู้

2. การศึกษาตามอัธยาศัย

2.1 การเข้าถึงแหล่งการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับความสนใจ และวิถีชีวิตของผู้เรียนทุกกลุ่มเป้าหมาย

2.2 การพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ให้มีความหลากหลาย ทั้งส่วนที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น และส่วนที่นำเทคโนโลยีมาใช้ในการศึกษา

2.3 การจัดกรอบหรือแนวทางการเรียนรู้ที่เป็นคุณประโยชน์ต่อผู้เรียน

มาตรา 7 การส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษานอกระบบ ให้ดำเนินการเพื่อเป้าหมายในเรื่อง ดังต่อไปนี้

1. ประชาชนได้รับการศึกษาอย่างต่อเนื่อง เพื่อพัฒนาศักยภาพกำลังคนและสังคม ที่ใช้ความรู้และภูมิปัญญาเป็นฐานในการพัฒนา ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ความมั่นคง และคุณภาพชีวิต ทั้งนี้ ตามแนวทางการพัฒนาประเทศ

2. ภาคีเครือข่ายเกิดแรงจูงใจและความพร้อมในการมีส่วนร่วม เพื่อจัดกิจกรรมการศึกษา

มาตรา 8 การส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษาตามอัธยาศัย ให้ดำเนินการเพื่อเป้าหมายในเรื่อง ดังต่อไปนี้

1. ผู้เรียนได้รับความรู้และทักษะพื้นฐานในการแสวงหาความรู้ ที่จะเอื้อต่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต

2. ผู้เรียนได้เรียนรู้สาระที่สอดคล้องกับความสนใจและความจำเป็นในการยกระดับคุณภาพชีวิตทั้งในด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

3. ผู้เรียนสามารถนำความรู้ที่ได้รับไปใช้ประโยชน์ และเทียบโอนผลการเรียนกับการศึกษาในระบบ และการศึกษานอกระบบ

มาตรา 9 ให้กระทรวงศึกษาธิการส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย โดยให้ความสำคัญแก่ผู้เกี่ยวข้องตามบทบาทและหน้าที่ ดังต่อไปนี้

1. ผู้เรียน ซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์ มีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้ และสามารถเลือกรับบริการได้หลากหลายตามความต้องการของตนเอง
2. ผู้จัดการเรียนรู้สำหรับการศึกษานอกระบบ และผู้จัดแหล่งการเรียนรู้ สำหรับการศึกษิตตามอัธยาศัย มีการดำเนินการที่หลากหลายตามศักยภาพ เพื่อตอบสนองความต้องการของผู้เรียนโดยบูรณาการความรู้ ปุถุคฝงคุณธรรม และค่านิยมที่ดีงาม
3. ผู้ส่งเสริมและสนับสนุน ซึ่งเป็นผู้ที่เอื้อประโยชน์ให้แก่ผู้เรียนและผู้จัดการเรียนรู้มีการดำเนินการที่หลากหลาย เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

มาตรา 10 เพื่อประโยชน์ในการส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ส่วนราชการ หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง และภาคีเครือข่าย อาจดำเนินการส่งเสริมและสนับสนุนในเรื่อง ดังต่อไปนี้

1. สื่อและเทคโนโลยี เพื่อการศึกษาที่จำเป็นสำหรับการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย และการช่วยเหลือด้านการเงิน เพื่อการจัดการศึกษานอกระบบ
2. การจัดการศึกษา การพัฒนาวิชาการ และบุคลากร การใช้ประโยชน์จากทรัพยากร เพื่อการศึกษาและการยกย่องประกาศเกียรติคุณสำหรับผู้จัดการเรียนรู้การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย
3. สิทธิประโยชน์ตามความเหมาะสมให้แก่ผู้ส่งเสริม และสนับสนุนการศึกษานอกระบบ
4. การสร้างและพัฒนาแหล่งเรียนรู้ที่หลากหลาย เพื่อให้ผู้เรียนของการศึกษาตามอัธยาศัย สามารถเข้าถึงได้ตามความเหมาะสม
5. ทรัพยากรอื่นที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการ เพื่อให้บุคคลและชุมชนได้เรียนรู้ตามความสนใจและความต้องการที่สอดคล้องกับความจริงในสังคมของการศึกษาตามอัธยาศัยหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขในการส่งเสริม และสนับสนุนตามวรรคหนึ่ง ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา 11 เพื่อประโยชน์ในการจัดและพัฒนาการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ให้ส่วนราชการ และหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องร่วมมือกับภาคีเครือข่าย เพื่อดำเนินการในเรื่อง ดังต่อไปนี้

1. จัดให้มีโครงสร้างพื้นฐานเพื่อการเรียนรู้ เช่น แหล่งการเรียนรู้ ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน สื่อ และเทคโนโลยีที่หลากหลาย เพื่อให้ผู้เรียนมีโอกาสเข้าถึงการเรียนรู้

2. ส่งเสริมและสนับสนุนการดำเนินงานของภาคีเครือข่าย เพื่อให้เกิดความร่วมมือและการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

3. ส่งเสริมและสนับสนุนให้ภาคีเครือข่าย ได้รับโอกาสในการจัดสรรทรัพยากร และเข้าถึงแหล่งเงินทุน เพื่อการดำเนินงาน

มาตรา 12 เพื่อประโยชน์ในการดำเนินการตามพระราชบัญญัตินี้ ให้คณะกรรมการมีอำนาจหน้าที่ ดังต่อไปนี้

1. กำหนดนโยบายและแผนการส่งเสริม และสนับสนุนการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ที่สอดคล้องกับแผนการศึกษาแห่งชาติ และแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ

2. กำหนดแนวทางการดำเนินการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย

3. ส่งเสริมและสนับสนุนการประสานงานระหว่างส่วนราชการ รัฐวิสาหกิจ และภาคเอกชนทั้งในประเทศและต่างประเทศ เพื่อการจัดการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย

4. เสนอแนะต่อรัฐมนตรีในการจัดทำ และการพัฒนาระบบการเทียบโอนผลการเรียนจากการเรียนรู้ในการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย

5. ปฏิบัติงานอื่นใดตามที่พระราชบัญญัตินี้ หรือกฎหมายอื่นบัญญัติให้เป็นอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการ หรือตามที่คณะรัฐมนตรีมอบหมาย

มาตรา 13 ให้คณะกรรมการแต่งตั้งคณะอนุกรรมการขึ้นคณะหนึ่ง เรียกว่า “คณะอนุกรรมการภาคีเครือข่าย” ที่ประกอบด้วยภาคส่วนต่างๆ ของสังคมที่เข้ามามีส่วนร่วมในการส่งเสริม และสนับสนุนการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย จำนวนอนุกรรมการ คุณสมบัติ หลักเกณฑ์ วิธีการได้มาของประธาน และอนุกรรมการวาระ การดำรงตำแหน่ง และการพ้นจากตำแหน่ง รวมทั้งอำนาจหน้าที่ของคณะอนุกรรมการภาคีเครือข่ายให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา 14 ให้มีสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ขึ้นในสำนักงานปลัดกระทรวงกระทรวงศึกษาธิการ เรียกโดยย่อว่า “สำนักงาน กสน.” โดยมีเลขาธิการสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย เรียกโดยย่อว่า “เลขาธิการ กสน.” ซึ่งมีฐานะเป็นอธิบดีและเป็นผู้บังคับบัญชาข้าราชการ พนักงาน และลูกจ้าง และรับผิดชอบการดำเนินงานของสำนักงานสำนักงานมีอำนาจหน้าที่

ดังต่อไปนี้

1. เป็นหน่วยงานกลางในการดำเนินการ ส่งเสริม สนับสนุน และประสานงานการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย และรับผิดชอบงานธุรการของคณะกรรมการ
2. จัดทำข้อเสนอแนะ นโยบาย ยุทธศาสตร์ แผน และมาตรฐานการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัยต่อคณะกรรมการ
3. ส่งเสริม สนับสนุน และดำเนินการพัฒนาคุณภาพทางวิชาการ การวิจัย การพัฒนาหลักสูตรและนวัตกรรมทางการศึกษา บุคลากร และระบบข้อมูลสารสนเทศที่เกี่ยวข้องกับการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย
4. ส่งเสริม สนับสนุน และดำเนินการเทียบโอนผลการเรียน การเทียบโอนความรู้และประสบการณ์ และการเทียบระดับการศึกษา
5. ส่งเสริม สนับสนุน และประสานงานให้บุคคล ครอบครัวยุวมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และองค์กรอื่นรวมตัวกันเป็นภาคีเครือข่าย เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งในการดำเนินงานการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย
6. จัดทำข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ เครือข่ายเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารสถานีวิทยุโทรทัศน์เพื่อการศึกษา วิทยุชุมชน ศูนย์วิทยาศาสตร์เพื่อการศึกษา ห้องสมุดประชาชน พิพิธภัณฑ์ ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน และแหล่งการเรียนรู้อื่น เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้และการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างต่อเนื่องของประชาชน
7. ดำเนินการเกี่ยวกับการติดตาม ตรวจสอบ และประเมินผลการดำเนินงานการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย
8. ปฏิบัติงานอื่นใดตามพระราชบัญญัตินี้ หรือกฎหมายอื่นที่บัญญัติให้เป็นอำนาจหน้าที่ของสำนักงาน หรือตามที่รัฐมนตรีมอบหมาย

มาตรา 15 ให้มีคณะกรรมการส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยจังหวัดทุกจังหวัด ดังต่อไปนี้

1. ในกรุงเทพมหานคร ให้มีคณะกรรมการส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย กรุงเทพมหานคร ประกอบด้วย ผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร เป็นประธานกรรมการ ปลัดกรุงเทพมหานคร เลขานุการ กศน. ผู้แทนกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ผู้แทนกระทรวงมหาดไทย ผู้แทนกระทรวงแรงงาน ผู้แทน

กระทรวงสาธารณสุข และผู้ทรงคุณวุฒิ ซึ่งรัฐมนตรีแต่งตั้งจำนวนแปดคนเป็นกรรมการ ซึ่งในจำนวนนี้จะต้องแต่งตั้งจากผู้ปฏิบัติงานในภาคเอกชนที่เกี่ยวข้องกับงานการศึกษาในระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย จำนวนไม่น้อยกว่าห้าคน และให้ผู้อำนวยการสำนักงาน กศน. กทม. เป็นกรรมการและเลขานุการ

2. ในจังหวัดอื่น ให้มีคณะกรรมการส่งเสริมการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย จังหวัดประกอบด้วย ผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธานกรรมการ ปลัดจังหวัด เกษตรจังหวัด สาธารณสุขจังหวัดแรงงานจังหวัด พัฒนาสังคม และความมั่นคงของมนุษย์จังหวัด นายองค์การบริหารส่วนจังหวัด และผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งรัฐมนตรีแต่งตั้งจำนวนแปดคนเป็นกรรมการ ซึ่งในจำนวนนี้จะต้องแต่งตั้งจากผู้ปฏิบัติงานในภาคเอกชนที่เกี่ยวข้องกับงานการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ในพื้นที่ของจังหวัดจำนวนไม่น้อยกว่าห้าคน และให้ผู้อำนวยการสำนักงาน กศน. จังหวัด เป็นกรรมการและเลขานุการ คุณสมบัติ วาระการดำรงตำแหน่ง การพ้นจากตำแหน่งของกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ และการประชุมของคณะกรรมการตามวรรคหนึ่ง ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา 16 คณะกรรมการส่งเสริมการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัยกรุงเทพมหานคร และคณะกรรมการส่งเสริมการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัยจังหวัดมีอำนาจหน้าที่ ดังต่อไปนี้

1. ให้คำปรึกษาและร่วมมือในการพัฒนาการจัดการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย กับภาคีเครือข่าย
2. ส่งเสริมและสนับสนุนภาคีเครือข่าย เพื่อจัดการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ให้สอดคล้องกับนโยบายและมาตรฐานที่คณะกรรมการกำหนด
3. ติดตามการดำเนินการจัดการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ของสถานศึกษาและหน่วยงานที่จัดการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ให้มีคุณภาพและมาตรฐานตามที่กำหนด และสอดคล้องกับทิศทางการพัฒนาของประเทศ รวมทั้งความต้องการ เพื่อการพัฒนาของท้องถิ่น
4. ปฏิบัติงานอื่นตามที่คณะกรรมการมอบหมาย

มาตรา 17 ให้มีสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย จังหวัดทุกจังหวัด ดังต่อไปนี้

1. ในกรุงเทพมหานคร ให้มีสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย กรุงเทพมหานคร เรียกโดยย่อว่า “สำนักงาน กศน. กทม.” เป็น

หน่วยงานในสังกัดของสำนักงาน และเป็นหน่วยงานการศึกษาตามกฎหมายว่าด้วยระเบียบข้าราชการครูและบุคลากรทางการศึกษา ทำหน้าที่เป็นหน่วยงานธุรการของคณะกรรมการส่งเสริมการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย กรุงเทพมหานคร และมีอำนาจหน้าที่บริหารการจัดการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ภายในกรุงเทพมหานคร

2. ในจังหวัดอื่น ให้มีสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัยจังหวัด เรียกโดยย่อว่า “สำนักงาน กศน. จังหวัด” เป็นหน่วยงานในสังกัดของสำนักงาน และเป็นหน่วยงานการศึกษาตามกฎหมายว่าด้วย ระเบียบข้าราชการครูและบุคลากรทางการศึกษา ทำหน้าที่เป็นหน่วยงานธุรการของคณะกรรมการส่งเสริมการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย จังหวัด และมีอำนาจหน้าที่บริหารการจัดการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ภายในจังหวัดให้หน่วยงานการศึกษาตามวรรคหนึ่ง มีผู้อำนวยการเป็นผู้บังคับบัญชาข้าราชการครูและบุคลากรทางการศึกษา ในสังกัดสำนักงาน กศน. กทม. หรือสำนักงาน กศน. จังหวัด แล้วแต่กรณี รวมทั้งเป็นผู้บังคับบัญชาข้าราชการครูและบุคลากรทางการศึกษาในสังกัดสถานศึกษาที่อยู่ในพื้นที่ที่รับผิดชอบและมีฐานะเป็นผู้บริหารการศึกษาตามกฎหมายว่าด้วย ระเบียบข้าราชการครูและบุคลากรทางการศึกษา ตลอดจนรับผิดชอบในการปฏิบัติราชการของหน่วยงาน ดังกล่าว

มาตรา 18 ให้สถานศึกษาทำหน้าที่ส่งเสริม สนับสนุน ประสานงาน และจัดการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ร่วมกับภาคีเครือข่าย การดำเนินงานของสถานศึกษาตามวรรคหนึ่ง อาจจัดให้มีศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเป็นหน่วยจัดกิจกรรม และสร้างกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนก็ได้ การจัดตั้ง ยุบ เลิก รวม การกำหนดบทบาท อำนาจ และหน้าที่ของสถานศึกษาตามวรรคหนึ่งให้เป็นไปตามที่รัฐมนตรีประกาศกำหนด

มาตรา 19 ให้สถานศึกษาแต่ละแห่งมีคณะกรรมการสถานศึกษาจำนวน กรรมการ คุณสมบัติ หลักเกณฑ์ วิธีการได้มาของประธาน และกรรมการวาระการดำรงตำแหน่งและการพ้นจากตำแหน่ง รวมทั้งอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการสถานศึกษาให้เป็นไปตามที่คณะกรรมการประกาศกำหนด

มาตรา 20 ให้สำนักงานจัดให้มีระบบการประกันคุณภาพการศึกษานอกระบบ ซึ่งเป็นระบบการประกันคุณภาพภายในสำหรับสถานศึกษาที่มีคุณภาพและมาตรฐาน สอดคล้องกับกฎหมายว่าด้วยการศึกษาแห่งชาติให้สถานศึกษาดำเนินการประกันคุณภาพภายในให้สอดคล้องกับระบบ หลักเกณฑ์ และวิธีการประกันคุณภาพภายใน โดยได้รับความร่วมมือ ส่งเสริม และสนับสนุนจากภาคีเครือข่ายและสำนักงานระบบ หลักเกณฑ์ และ

วิธีการประกันคุณภาพภายใน ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา 21 ให้สำนักบริหารงานการศึกษาออกโรงเรียน ปรับเปลี่ยนภารกิจมาเป็นสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย และให้ผู้อำนวยการสำนักบริหารงานการศึกษาออกโรงเรียน ซึ่งดำรงตำแหน่งอยู่ในวันที่พระราชบัญญัตินี้ประกาศในราชกิจจานุเบกษา ปฏิบัติหน้าที่เลขาธิการ กศน. จนกว่าจะมีการแต่งตั้งเลขาธิการ กศน. ขึ้นใหม่ตามพระราชบัญญัตินี้ ทั้งนี้ ต้องไม่เกินหนึ่งร้อยแปดสิบวันนับแต่วันที่พระราชบัญญัตินี้ใช้บังคับ ให้คณะกรรมการส่งเสริมสนับสนุน และประสานความร่วมมือการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ตามกฎหมายว่าด้วยระเบียบบริหารราชการกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งดำรงตำแหน่งอยู่ในวันที่พระราชบัญญัตินี้ประกาศในราชกิจจานุเบกษา คงมีฐานะเป็นคณะกรรมการดังกล่าวต่อไปและปฏิบัติหน้าที่ตามพระราชบัญญัตินี้ จนกว่าจะได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการดังกล่าวขึ้นใหม่ เพื่อดำเนินการตามพระราชบัญญัตินี้

มาตรา 22 ให้เลขาธิการ กศน. แต่งตั้งผู้บริหารสถานศึกษาในเขตกรุงเทพมหานคร คนหนึ่งปฏิบัติหน้าที่ผู้อำนวยการสำนักงาน กศน. กทม. จนกว่าจะมีการแต่งตั้งผู้อำนวยการสำนักงาน กศน. กทม. ขึ้นใหม่ตามพระราชบัญญัตินี้ให้ผู้อำนวยการศึกษานอกระบบจังหวัด ซึ่งดำรงตำแหน่งอยู่ในวันที่พระราชบัญญัตินี้ประกาศในราชกิจจานุเบกษา ปฏิบัติหน้าที่ผู้อำนวยการสำนักงาน กศน. จังหวัดจนกว่าจะมีการแต่งตั้งผู้อำนวยการสำนักงาน กศน. จังหวัด ขึ้นใหม่ตามพระราชบัญญัตินี้การดำเนินการแต่งตั้งตามวรรคหนึ่งและวรรคสอง ต้องดำเนินการให้แล้วเสร็จภายในหนึ่งร้อยแปดสิบวัน นับแต่วันที่พระราชบัญญัตินี้ใช้บังคับ

มาตรา 23 ให้รัฐมนตรีจัดทำบัญชีรายชื่อสถานศึกษาในสังกัดสำนักบริหารงานการศึกษานอกระบบ สำนักงานปลัดกระทรวง กระทรวงศึกษาธิการ ที่มีความพร้อมในการปฏิบัติภารกิจของสถานศึกษาตามที่กำหนดในพระราชบัญญัตินี้ และประกาศรายชื่อสถานศึกษาดังกล่าวในราชกิจจานุเบกษา ภายในเก้าสิบวันนับแต่วันที่พระราชบัญญัตินี้ใช้บังคับ ให้ถือว่าสถานศึกษา ตามบัญชีรายชื่อที่รัฐมนตรีประกาศกำหนดตามวรรคหนึ่ง เป็นสถานศึกษาตามพระราชบัญญัตินี้

มาตรา 24 ให้นำกฎกระทรวง ข้อบังคับ ระเบียบ ประกาศ และคำสั่งเกี่ยวกับการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่ใช้บังคับอยู่ในวันที่พระราชบัญญัตินี้ใช้บังคับ มาใช้บังคับโดยอนุโลมจนกว่าจะได้มีกฎกระทรวง ข้อบังคับ ระเบียบ และประกาศที่ออกตามพระราชบัญญัตินี้ ทั้งนี้ ต้องไม่เกินสองปีนับแต่วันที่พระราชบัญญัตินี้ใช้บังคับ

มาตรา 25 ให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการรักษาการตามพระราชบัญญัตินี้ และมีอำนาจออกกฎกระทรวงและประกาศ เพื่อปฏิบัติการตามพระราชบัญญัตินี้ กฎกระทรวงและประกาศนั้น เมื่อได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษาแล้วให้ใช้บังคับได้ (สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย, 2551 : 1 - 6)

สรุปได้ว่า การศึกษานอกระบบ คือ กิจกรรมการศึกษาที่มีกลุ่มเป้าหมาย ผู้รับบริการและวัตถุประสงค์ของการเรียนรู้ที่ชัดเจน มีรูปแบบ หลักสูตร วิธีการจัดและระยะเวลาเรียนหรือฝึกอบรมที่ยืดหยุ่นและหลากหลายตามสภาพความต้องการและศักยภาพในการเรียนรู้ของกลุ่มเป้าหมายนั้นและมีวิธีการวัดผลและประเมินผลการเรียนรู้ที่มีมาตรฐานเพื่อรับคุณวุฒิทางการศึกษา หรือเพื่อจัดระดับผลการเรียนรู้ส่วน การศึกษาตามอัธยาศัย คือ กิจกรรมการเรียนรู้ในวิถีชีวิตประจำวันของบุคคลซึ่งบุคคลสามารถเลือกที่จะเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต ตามความสนใจ ความต้องการ โอกาสความพร้อม และศักยภาพในการเรียนรู้ของแต่ละบุคคล

2. ความหมายและความสำคัญของการศึกษาตามอัธยาศัย

การศึกษาตามอัธยาศัยมีบทบาทอย่างยิ่ง ในฐานะที่เป็นระบบการศึกษาที่ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต ซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ดังนี้ ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ มาตรา 15 (3) ได้ให้ความหมายของการศึกษาตามอัธยาศัย ว่าเป็นการศึกษาที่ให้ผู้เรียน ได้เรียนรู้ด้วยตนเองตามความสนใจ ศักยภาพ ความพร้อม และโอกาส โดยศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์ สังคม สภาพแวดล้อม สื่อ หรือแหล่งความรู้อื่น ๆ นอกจากนั้นยังมีผู้ให้ความหมายของการศึกษาตามอัธยาศัย ซึ่งสามารถจำแนกออกได้เป็น 3 ลักษณะ คือ ความหมายของการจัดการศึกษาตามอัธยาศัย ความหมายของการเรียนรู้ตามอัธยาศัย และความหมายของการศึกษาตามความต้องการ ดังนี้ ความหมายของการจัดการศึกษาตามอัธยาศัย เป็นการอธิบายในมุมมองของการจัดการศึกษาตามอัธยาศัย ซึ่งมีผู้ให้ความหมายไว้พอสังเขป ดังนี้

กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2545 ก : 32) อธิบายว่า การจัดการศึกษาตามอัธยาศัยเป็นการจัดกิจกรรม ที่เป็นกระบวนการเพื่อให้บุคคลได้ศึกษา ได้เรียนรู้ ได้รับทั้งความรู้ และการเรียนรู้ การที่จะให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าวการจัดการศึกษาตามอัธยาศัย จำเป็นต้องมีวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน เช่น การให้ความรู้ และประสบการณ์ผ่านสื่อหลาย ๆ ประเภท แหล่งความรู้ที่ผู้เรียนสามารถเลือกเรียน เลือกหาประสบการณ์เพื่อให้เกิดการเรียนรู้

ชัยยศ อิ่มสุวรรณ (2544 : 3) อธิบายว่า การจัดการศึกษาตามอัธยาศัย คือ การจัดสภาพแวดล้อมสถานการณ์ ปัจจัยเกื้อหนุน สื่อ แหล่งการเรียนรู้ และบุคคล เพื่อส่งเสริมให้บุคคลได้เรียนรู้ตามความสนใจ ศักยภาพ ความพร้อม และโอกาสเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตทั้งของตนเอง ครอบครัว ชุมชน และสังคม

บุญมา เขียววิชัย (ม.ป.ป. : 12) อธิบายว่า การศึกษาตามอัธยาศัยเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตลอดชีวิตที่เชื่อว่า ตลอดช่วงชีวิตของมนุษย์จะต้องมีการศึกษาอยู่ตลอดเวลา ทั้งการศึกษาในระบบการศึกษานอกระบบโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัย ทั้งนี้ก็เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเอง

พนม พงษ์ไพบูลย์ (2544 : 7) อธิบายว่า การศึกษาตามอัธยาศัยมีรูปแบบที่ไม่เป็นรูปแบบที่จะอธิบายได้ชัดเจน (Non form) ไม่สามารถจับต้องหรือมองเห็นเหมือนการศึกษาในระบบที่มีโรงเรียนเป็นตัวแทน แต่รู้ว่ามีอยู่ เพราะเป็นส่วนหนึ่งของการดำรงชีวิต เป็นที่รู้จักกันว่าเป็นการเรียนรู้ตามอัธยาศัย หรือการเรียนรู้แบบไม่เป็นทางการ หรือการเรียนรู้ตามวิถีชีวิต

มัลลิกา พงศ์ปริตร (2535 : 113) อธิบายว่า การศึกษาตามอัธยาศัยนั้นเกิดขึ้นได้ทุกขณะจิต ไม่ว่าสิ่งใดที่ผ่านเข้ามากระทบสัมผัสประสาททั้งห้า ย่อมมีผลต่อจิตใจ และความรู้สึกนึกคิดของผู้รับทั้งสิ้น จุดสำคัญอยู่ที่ว่าผลกระทบนั้นจะเป็นไปในทางลบ หรือทางบวก หากผู้รับรู้ตัว และรู้จักด้านสิ่งซึ่งไม่พึงประสงค์ รับแต่สิ่งที่จะจรจรลงไปประเทืองปัญญา ส่วนหนึ่งของสิ่งที่เราเรียกว่าการศึกษาตลอดชีวิตที่เกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2541 : 195) อธิบายว่า การศึกษาตามอัธยาศัย เป็นกิจกรรมทางการศึกษาที่เป็นการเรียนรู้ตามวิถีชีวิต เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์และสภาพแวดล้อม การเรียนจะไม่มีหลักสูตร ไม่มีเวลาเรียนที่แน่นอน ไม่มีการลงทะเบียน ไม่มีการวัดผลประเมินผล ตลอดจนไม่มีการให้วุฒิบัตรเป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้น โดยธรรมชาติจากสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ในสังคม

สุนทร สุนันท์ชัย (2532 : 10) อธิบายว่า การศึกษาตามอัธยาศัย หมายถึง การได้รับความรู้ ทักษะ เจตคติ จากประสบการณ์ประจำวันในครอบครัว ชุมชน จากการทำงาน การเล่น ห้อยสมุด สื่อมวลชน และอื่น ๆ ในสภาพแวดล้อมของบุคคล

สรุปได้ว่า การศึกษาตามอัธยาศัย เป็นกิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียนปกติ เพื่อให้บริการแก่กลุ่มเป้าหมายที่เป็นประชากรนอกโรงเรียน ได้แก่ ประชากรก่อนวัยเรียน ประชากรที่อยู่ในวัยเรียนแต่พลาดโอกาสเข้าศึกษาในระดับต่าง ๆ ตลอดจนประชากรที่มีอายุ

พันวัยเรียนในระบบโรงเรียนไปแล้วจนถึงผู้สูงอายุ เป็นกิจกรรมการศึกษาที่ไม่สามารถสรุปแบบแผนแน่นอน มีการจัดขั้นตอนตามความเหมาะสม และความต้องการของผู้เรียน โดยยึดแนวคิดที่ว่า “การศึกษาคือชีวิต ชีวิตคือการศึกษา” มุ่งพัฒนาให้ผู้เรียนใช้แนวคิด รู้จักตัดสินใจ รู้จักเรียนรู้ด้วยตนเอง ช่วยเหลือตนเอง รวมทั้งให้ผู้เรียนมีอิสรภาพจากสิ่งแวดล้อมมากที่สุด

แนวคิดและทฤษฎีการมีส่วนร่วม

1. ความหมายของการมีส่วนร่วม

ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (2531 : 48) กล่าวถึงความหมายของ การมีส่วนร่วม (Participation) ว่าหมายถึง การที่บุคคลเข้ามามีส่วนร่วมในกิจการใดกิจการหนึ่ง โดยมากเป็นกิจการของหมู่คณะที่บุคคลมีส่วนร่วมได้เสียอยู่ด้วย การทำงานเป็นคณะทำให้เกิดความรู้สึกว่าตนเองมีส่วนร่วมในงานของสมาชิก และผู้ร่วมงานแต่ละคนมีความสำคัญยิ่ง การมีส่วนร่วมเป็นหัวใจของการพัฒนาสังคมให้เจริญก้าวหน้ารวดเร็วกว่าที่ควรจะเป็นเพราะเป็นสิ่งที่มาจากการตัดสินใจ การปฏิบัติ การรับผลประโยชน์ และการประเมินผลร่วมกัน การมีส่วนร่วมของชุมชน จึงหมายถึง การที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการ และควบคุมการใช้ การกระจายทรัพยากร และปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งในการมีส่วนร่วม ประชาชนได้เกิดการพัฒนารับรู้ และเกิดภูมิปัญญา ซึ่งแสดงออกในรูปการตัดสินใจในการกำหนดชีวิตของตนเองเป็นตัวของตัวเอง

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527 : 3) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจและอารมณ์ (Mental and Emotional Involvement) ของบุคคลในการดำเนินงาน (Implementation) เช่น ในการจัดองค์กร การกำหนดกิจกรรมพัฒนา เป็นต้น และการตัดสินใจยังมีความเกี่ยวข้องกับประชาชนในเรื่อง ผลประโยชน์ (Benefits) และการประเมิน (Evaluation) ในกิจกรรมพัฒนาด้วย

ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์ (2527 : 3) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการ ควบคุมการใช้และกระจายทรัพยากรและปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคมตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกสังคม ในการมีส่วนร่วม

ประชาชนได้พัฒนาการรับรู้ และภูมิปัญญา ซึ่งแสดงออกในรูป การตัดสินใจในการกำหนดชีวิตของตนเอง อย่างเป็นตัวของตัวเอง

สุรัสวดี หุ่นพยนต์ (2528 : 15) ให้คำจำกัดความของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การที่กลุ่มประชาชนหรือขบวนการ ซึ่งตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาเป็นผู้อยู่นอก ได้เพิ่มความสามารถในการควบคุมทรัพยากรและสถาบันต่าง ๆ ตามสถานะสังคมที่เป็นอยู่

กาญจนา แก้วเทพ (2530 : 77) ได้กล่าวเกี่ยวกับการจัดการศึกษา โดยวิธีการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า การจัดการศึกษานั้น จะต้องเกิดมาจากความต้องการของประชาชน เป็นเบื้องต้นและประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในการกำหนดเป้าหมาย การดำเนินงาน และการประเมินผลโดยตลอดทั้งกระบวนการ และกล่าวว่า การมีส่วนร่วมของชุมชน ทำให้ชุมชนมีพลังต่อรองกับกลุ่มผลประโยชน์อื่น ๆ ในสังคมมากขึ้น ส่วนในระยะยาว การมีส่วนร่วมจะนำไปสู่การพึ่งพาตนเองของชุมชน ใดๆ ก็ดี

กาญจนา แก้วเทพ (2530 : 99) กล่าวอีกว่า การมีส่วนร่วมมีหลายระดับ ที่พบเห็นมากที่สุด คือ บุคคลภายนอกจะมาเป็นตัวตั้ง โดยเป็นเจ้าของโครงการพัฒนา และเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในแง่การบริหารจัดการ แรงงาน การมีส่วนร่วมในความหมายนี้ และในระดับนี้จะไม่สามารถสร้างความรู้สึกรักเป็นเจ้าของขึ้นมาได้ การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงที่จะช่วยให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าวได้ จะต้องเป็นการมีส่วนร่วมชนิดที่ประชาชนเป็นตัวตั้ง คือ เป็นเจ้าของโครงการ ส่วนบุคคลภายนอกเป็นฝ่ายสนับสนุน ชาวบ้านเป็นผู้วางแผนดำเนินการตามรูปแบบและวิธีการที่ชาวบ้านคุ้นเคย ตัดสินใจเมื่อต้องการทางเลือกแบบต่าง ๆ ในการแก้ปัญหา ทั้งภูมิรัฐภูมิปัญญา และตัวบุคคลในการระดมความคิดแก้ปัญหา ต้องมาจากชุมชนเป็นส่วนใหญ่ รวมทั้งเป็นผู้แก้ไขข้อผิดพลาดหรือข้อขัดแย้งอันจะเกิดขึ้นตามวิธีการของตัวเองด้วย

โอวาท สุทธนารักษ์ (2530 : 45) ได้เสนอแนวคิดว่า ชาวบ้านหรือกลุ่มชาวบ้าน ที่เป็นกรรมการศึกษาประจำโรงเรียน ควรมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหา และสภาพทางการศึกษาของท้องถิ่น ความต้องการทางการศึกษา นโยบายของการจัดการศึกษา วิธีการบริหารการศึกษา การจัดหลักสูตรการเรียนการสอน การติดตามประเมินผลการศึกษา ในแต่ละท้องถิ่นของตน

อุทัย ดุลยเกษม (2531 : 9) กล่าวว่า การที่จะให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาที่แท้จริง การศึกษานั้นต้องเอื้อประโยชน์ต่อประชาชน โรงเรียนต้องเป็นของชุมชน

เมื่อมีปัญหาทำให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไข ให้ชุมชนมีส่วนรับรู้และตัดสินใจในเรื่องการจัดการศึกษาในโรงเรียนให้มากขึ้น แต่ในสภาพปัจจุบัน รัฐเป็นผู้กำหนดแนวทางการจัดการศึกษาทั้งหมดโดยยึดแนวทางของราชการทั้งหมด จึงยากที่จะจัดการศึกษาให้ประชากรมีคุณภาพที่พึงประสงค์กับสังคมที่เปลี่ยนแปลงได้ จะทำได้ก็แต่เพียงคุณภาพของประชากรที่รัฐพึงประสงค์เท่านั้น

อภิชัย พันธเสน (2533 : 10) ให้ทัศนะว่า การจัดการศึกษาโดยการมีส่วนร่วมของประชาชนที่เอื้อประโยชน์ต่อชุมชนมากที่สุดจะต้องระดมทรัพยากรที่มีอยู่ทั้งในและนอกชุมชน สร้างเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน เพื่อให้ประชาชนได้เกิดการเรียนรู้ได้ทันการณ์รอบด้านกว้างขวาง และประสานเชื่อมโยงความรู้อันได้ นักวิชาการส่วนหนึ่งจึงได้ทำการวิเคราะห์วิจัยและทดลอง แล้วนำเสนอรูปแบบการจัดการศึกษาในลักษณะเครือข่ายการเรียนรู้ (Learning Networks) และได้ให้ความหมาย เครือข่ายการเรียนรู้ว่า หมายถึง สิ่งที่จะช่วยเสริมความรู้ความสามารถ ช่วยการเรียนรู้ซึ่งกันและกันในส่วนที่มีความขาดแคลน ซึ่งมีฐานคิดคือว่าไม่มีใครคนใดคนหนึ่ง หรือองค์การใดองค์การหนึ่งเป็นผู้ผูกขาดความรู้เพียงผู้เดียว ความรู้เกิดจากการเรียนรู้ระหว่างกัน เครือข่ายของการเรียนรู้ ควรเน้นชาวบ้าน โดยให้ชาวบ้านเป็นจุดศูนย์กลางของการพัฒนาทั้งหลาย เครือข่ายที่สำคัญในชนบท มี 4 กลุ่ม ด้วยกัน ดังนี้

1. ปัญญาชนท้องถิ่น ผู้นำชุมชน พระสงฆ์
2. สถาบันศึกษาในรูปของราชการ เป็นศูนย์ศึกษาหรือมัธยมศึกษา ซึ่งควรจัดในรูปของการเป็นศูนย์ศึกษาหรือศูนย์วิชาการ
3. งานพัฒนาชนบทของรัฐและเอกชนที่เข้าไปอยู่ในท้องถิ่น
4. องค์กรของประชาชนในชนบท ซึ่งมีทั้งรูปแบบของทางการและนอกทางการทั้งหมดนี้เป็นเครือข่ายที่มีอยู่ในท้องถิ่น ควรมีการกำหนดแนวทางและวิธีการที่จะให้เครือข่ายเหล่านี้ มีความเข้มแข็ง สามารถเป็นเครือข่ายของการเรียนรู้ซึ่งกันและกันได้

อดิน รพีพัฒน์ (2527 : 49) ได้เสนอแนวคิดของการมีส่วนร่วมของชุมชนน่าจะพิจารณาได้ใน 2 ลักษณะ คือ

1. พิจารณาจากช่วงจังหวะเวลาในการเข้าร่วมกิจกรรม ซึ่งโดยลักษณะการเข้าร่วมกิจกรรม อาจครอบคลุมถึงการเข้าร่วมในช่วงจังหวะเวลาต่าง ๆ ของกิจกรรม ดังนี้
  - 1.1 ชุมชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา พิจารณาปัญหาจัดระดับความสำคัญของปัญหา
  - 1.2 ชุมชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการค้นหาสาเหตุแห่งปัญหา

1.3 ชุมชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการค้นหาและพิจารณาแนวทางวิธี
การแก้ปัญหา

1.4 ชุมชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม เพื่อแก้ปัญหา

1.5 ชุมชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการประเมินผลการพัฒนา

2. พิจารณาจากเงื่อนไขการมีส่วนร่วมว่า ลักษณะการเข้าร่วมอาจขึ้นอยู่กับ
เงื่อนไขต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับโครงการ เช่น

2.1 เข้าร่วมกิจกรรมเพราะความเกรงใจ ถูกบังคับ มีสิ่งจูงใจเฉพาะหน้า

2.2 เข้ามามีส่วนร่วมเพราะเข้าใจวัตถุประสงค์ของกิจกรรม

2.3 เข้าร่วมเพราะว่ากิจกรรมจะก่อให้เกิดประโยชน์ระยะยาวให้กับคน

และชุมชน

มาโนชญ์ อุตินธุ์ (2543 : 9) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่า การมีส่วน
ร่วมประกอบด้วย 3 มิติ คือ มิติที่หนึ่ง การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจว่าควรทำ หรือไม่ทำ
อย่างไร มิติที่สอง การมีส่วนร่วมเสียสละในการพัฒนา การลงมือปฏิบัติตามที่ได้ตัดสินใจ
มิติที่สาม การมีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงาน

2. ทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

พัฒนา บุญยรัตพันธุ์ (2527 : 50) กล่าวถึง การดำเนินงานกับชุมชน เพื่อให้
ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมต้องใช้หลักการให้ชาวบ้านพึ่งตนเองและเข้ามามีส่วนร่วม โดยเน้นการ
มีส่วนร่วมคิดร่วมวางแผน ร่วมทำและร่วมทำนุบำรุงมากกว่าการร่วมสมทบในรูปแบบอื่น ๆ
นอกจากนั้น การมีส่วนร่วมของชุมชนจะต้องมีมาโดยตลอด ตั้งแต่การวางแผนโครงการ
การเสียสละกำลังแรงงาน วัสดุ กำลังเงิน หรือทรัพยากรที่อยู่ในชุมชน การมีส่วนร่วมของ
ประชาชน เป็นวิธีการที่ประชาชนได้เข้าไปเกี่ยวข้องโดยการใช้ความพยายาม หรือใช้
ทรัพยากรบางอย่างส่วนตนในกิจกรรมที่มุ่งสู่การพัฒนาของชุมชน

วารี กติกา (2540 : 62) ได้กล่าวถึง ผลทางการศึกษาของดักลาส (Duglas,
1964) พบว่า เด็กที่มาจากครอบครัวที่ให้ความร่วมมือกับทางโรงเรียนมากจะมีสติปัญญาดี
สามารถเรียนรู้คำศัพท์ได้มากกว่าเด็กที่ครอบครัวให้ความร่วมมือกับทางโรงเรียนน้อย ซึ่งจะ
เห็นได้ว่า ความแตกต่างของผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของเด็ก เป็นผลมาจากความแตกต่างของ
ครอบครัวมากที่สุด เด็กที่มาจากครอบครัวฐานะทางเศรษฐกิจดี ย่อมส่งผลถึงความสามารถใน
ด้านวิชาการของเด็กด้วย เนื่องจากพ่อแม่มีโอกาสที่จะช่วยส่งเสริมพัฒนาการทางสติปัญญา
ซึ่งหมายถึง การมีเวลาอ่านหนังสือให้ลูกฟัง การเล่นเกม การหาของเล่น และหนังสือมาให้

ซึ่งแตกต่างจากพ่อแม่ที่ยากจนไม่มีโอกาส เนื่องจากต้องทำงานมากจนไม่มีเวลาให้กับลูกหลานของตนเอง พ่อแม่ อาจจะช่วยในกิจกรรมที่ทางโรงเรียนกำหนดให้ เช่น สอนพิเศษ เป็นผู้ช่วยครู หาทุน ทำงานธุรการ หรือมีส่วนร่วมในการวางแผนหลักสูตร ตรวจสอบ และเลือกแบบเรียนว่า สอดคล้องกับท้องถิ่นหรือไม่ ซึ่งพ่อแม่ผู้ปกครองมีส่วนช่วยเหลือได้มาก บทความของ วารี กติกา (2540 : 64) ได้ให้เหตุผลว่า การที่ผู้ปกครองต้องการเข้ามามีส่วนในการจัดการศึกษา ประการแรกเนื่องจากเมื่อเข้ามามีส่วนร่วมแล้ว ทำให้นักเรียนมีผลสัมฤทธิ์ดีขึ้น จากความรู้สึกที่ว่าตนเองมีความรู้ความสามารถที่จะช่วยลูก ๆ ให้ประสบความสำเร็จในด้านการเรียน ความรู้ และทักษะ ที่ผู้ปกครองมีอยู่มีอิทธิพลต่อการเข้าไปมีส่วนร่วมในงานวิชาการ ส่วนผู้ปกครองที่มีความถนัดในเรื่องงานฝีมือก็มีส่วนร่วมในด้านงานช่าง เป็นต้น สิ่งที่มีผลทำให้ผู้ปกครองเข้ามามีส่วนร่วมอีกอย่างหนึ่ง ก็คือ พฤติกรรมของครูและผู้บริหารโรงเรียนควรจะทำให้ความเป็นกันเองกับผู้ปกครอง ความตั้งใจอย่างแน่วแน่ของผู้ปกครองและครูจะช่วยให้นักเรียน เรียนอย่างมีความสุข และเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ ควรถามความสมัครใจจากผู้ปกครองว่าจะมีเวลาในช่วงใด หากผู้ปกครองไม่สามารถช่วยกิจกรรมของโรงเรียนได้ ควรสอบถามถึงอุปสรรคและปัญหาที่ผู้ปกครองต้องการให้โรงเรียนช่วยเหลือ การจัดเวลาเป็นสิ่งที่ช่วยกระตุ้นและส่งเสริมความร่วมมือของผู้ปกครอง เช่น การประชุม พบปะระหว่างผู้ปกครอง และครูประจำชั้น การจัดนิทรรศการ เป็นต้น

สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง ผู้นำชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่น เด็กและเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมด้วยความสมัครใจ โดยเริ่มที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการศึกษาวิเคราะห์สภาพปัจจุบัน ปัญหาและความต้องการเพื่อการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมในการวางแผน การกำหนดวัตถุประสงค์ของการศึกษา การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติและประเมินผลการทำกิจกรรม

การเรียนรู้แบบร่วมมือส่งเสริมให้เรียนรู้แบบมีส่วนร่วม

การจัดกระบวนการเรียนรู้ในปัจจุบัน มุ่งเน้นความสำคัญที่ตัวผู้เรียน โดยเปิดโอกาสให้เลือกรับตามความถนัดและความสนใจ ส่งเสริมให้มีส่วนร่วมในทุกกระบวนการเรียนรู้ พัฒนาความสามารถในการแสวงหาความรู้ และการนำความรู้มาประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาศักยภาพของตนเองอย่างเต็มที่ รวมทั้งปลูกฝังความมีคุณธรรม ค่านิยม และคุณลักษณะที่พึงประสงค์ วิธีการจัดการเรียนรู้ที่จะช่วยให้ผู้เรียน เกิดการเรียนรู้ และเกิดทักษะต่าง ๆ จากการเรียนมีหลายวิธี เช่น การสอนแบบบรรยาย การสอนทักษะปฏิบัติ การสอนอภิปราย

การสอนสัมมนา และการสอน โดยให้ศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง (ปริยาพร วงศ์อนุตรโรจน์, 2544 : 114 – 118) การจัดการเรียนการสอนจะต้องมุ่งให้ผู้เรียนมีความรับผิดชอบร่วมกัน และทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ (กรมวิชาการ, 2536 : 6) โดยให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการใช้ความคิด และการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน จะนำไปสู่การปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางปัญญา สร้างสังคมที่มีการร่วมมือ การให้ผู้เรียนเป็นผู้สร้างองค์ความรู้เกิดจากการให้ ผู้เรียนมีบทบาทในการเรียนอย่างต้นตัว (บุปผาชาติ ทพิกรณ์, 2540 : 8) นอกจากนี้ เพียเจต์ (Piaget อ้างถึงในวรรณทิพา รอดแรงคำ, 2540 : 10) ได้กล่าวถึงปัจจัยการพัฒนาทางด้านสติปัญญา และความคิด คือ การที่คนเรามีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม และจะต้องมีความสัมพันธ์อย่างต่อเนื่อง จะทำให้ระดับความคิดและปัญญาพัฒนาขึ้น การเรียนการสอนที่ตอบสนองความต้องการของผู้เรียนได้ดี คือ การเรียนแบบร่วมมือ (Cooperative Learning) ซึ่งสอดคล้องกับที่สลาวิน (Slavin, 1990 : 3) กล่าวไว้ว่า กิจกรรมที่เน้นให้ผู้เรียนทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม ๆ ละ 4-5 คน ผู้เรียนในกลุ่มมีระดับผลการเรียนต่างกัน การเรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกัน (ศิริลักษณ์ นาควิสุทธิ, 2548 : 2-3)

การเรียนแบบร่วมมือเป็นวิธีหนึ่งที่ส่งเสริมให้ผู้เรียน ได้เรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์ที่สัมพันธ์กับชีวิตจริง ได้รับการฝึกฝนทักษะกระบวนการแสวงหาความรู้ ทักษะการบันทึกความรู้ ทักษะการคิด ทักษะการจัดการกับความรู้ ทักษะการแสดงออกทักษะการสร้างความรู้ใหม่ และทักษะการทำงานเป็นกลุ่ม จัดว่าเป็นวิธีเรียนที่สามารถนำมาประยุกต์ให้เหมาะสมกับการเรียนการสอนที่มีคุณภาพได้อีกวิธีหนึ่ง จึงนับว่าเป็นวิธีเรียนที่ควรนำมาใช้ได้ดีกับการเรียนการสอนปัจจุบัน เพื่อให้การเรียนรู้ของนักเรียนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

ความหมายของการเรียนแบบร่วมมือ

มีนักการศึกษาหลายท่านได้ให้ความหมายของการเรียนแบบร่วมมือ ดังนี้
 วัฒนาพร ระงับทุกข์ (2542 : 34) กล่าวว่า การเรียนแบบร่วมมือ หมายถึงวิธีการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ที่เน้นการจัดสภาพแวดล้อมทางการเรียนให้แก่นักเรียนได้เรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่มเล็ก ๆ แต่ละกลุ่มประกอบด้วยสมาชิกที่มีความรู้ความสามารถแตกต่างกัน โดยที่แต่ละคนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในการเรียนรู้และในความสำเร็จของกลุ่ม ทั้งโดยการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การแบ่งปันทรัพยากรการเรียนรู้ รวมทั้งการเป็นกำลังใจแก่กันและกัน คนที่เรียนเก่งจะช่วยเหลือคนที่อ่อนกว่า สมาชิกในกลุ่มไม่เพียงแต่รับผิดชอบต่อการเรียนของตนเองเท่านั้น หากแต่จะต้องร่วมกันรับผิดชอบต่อการเรียนรู้ของเพื่อนสมาชิก

ทุกคนในกลุ่ม

พิมพ์พันธ์ เดชะคุปต์ (2544 : 6) กล่าวว่า การเรียนแบบร่วมมือ หมายถึง วิธีสอนแบบหนึ่ง โดยกำหนดให้นักเรียนที่มีความสามารถต่างกันทำงานพร้อมกันเป็นกลุ่มขนาดเล็กโดยทุกคนมีความรับผิดชอบงานของตนเอง และงานส่วนรวมร่วมกันมีปฏิสัมพันธ์กัน และกันมีทักษะการทำงานกลุ่ม เพื่อให้งานบรรลุเป้าหมาย ส่งผลให้เกิดความพอใจอันเป็นลักษณะเฉพาะของกลุ่มร่วมมือ

จากความหมายของ การเรียนแบบร่วมมือข้างต้น สรุปได้ว่า การเรียนแบบร่วมมือ เป็นการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่ยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ที่ผู้เรียนมีความสามารถแตกต่างกันโดยแบ่งผู้เรียนเป็นกลุ่มเล็ก ๆ ในการเรียนร่วมกัน มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน ยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ซึ่งผู้เรียนจะบรรลุถึงเป้าหมายของการเรียนรู้ได้ก็ต่อเมื่อสมาชิกคนอื่น ๆ ในกลุ่มไปถึงเป้าหมายเช่นเดียวกัน ความสำเร็จของตนเองก็ คือ ความสำเร็จของกลุ่มด้วย

ลักษณะการเรียนแบบร่วมมือ

มีนักการศึกษาทั้งต่างประเทศและในประเทศ กล่าวถึง ลักษณะของการเรียนแบบร่วมมือไว้ ดังนี้

จอห์นสัน และจอห์นสัน (Johnson and Johnson. 1991 : 10 - 15) กล่าวว่า ลักษณะสำคัญของการเรียนแบบร่วมมือ ไว้ 5 ประการ ดังนี้

1. การสร้างความรู้สึกพึ่งพากันทางบวกให้เกิดขึ้นในกลุ่มนักเรียน (Positive interdependence) วิธีการที่ทำให้นักเรียนเกิดความรู้สึกพึ่งพากันจะต้องจัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้มีการพึ่งพากันในด้านการได้รับประโยชน์จากความสำเร็จของกลุ่มร่วมกัน เช่น รางวัลหรือคะแนน และพึ่งพากันในด้านกระบวนการทำงาน เพื่อให้งานกลุ่มสามารถบรรลุได้ตามเป้าหมาย โดยมีการกำหนดบทบาทของแต่ละคนที่เท่าเทียมกัน และสัมพันธ์ต่อกันจึงจะทำให้งานสำเร็จ และการแบ่งงานให้นักเรียนแต่ละคนในกลุ่มให้มีลักษณะที่ต่อเนื่องกัน ถ้าขาดสมาชิกคนใดจะทำให้งานดำเนินต่อไปไม่ได้

2. การมีปฏิสัมพันธ์ที่ส่งเสริมกันระหว่างนักเรียน (Face-to-face promotive interaction) คือ นักเรียนในแต่ละกลุ่มจะมีการอภิปราย อธิบาย ชักถาม แลกเปลี่ยนความคิดเห็น ซึ่งกันและกัน เพื่อให้สมาชิกแต่ละคนในกลุ่มเกิดการเรียนรู้ และการเรียนรู้เหตุผลซึ่งกันและกัน ให้ข้อมูลย้อนกลับเกี่ยวกับการทำงานของตน สมาชิกในกลุ่มมีการช่วยเหลือ สนับสนุน กระตุ้น ส่งเสริม และให้กำลังใจกัน และกันในการทำงานและการเรียนเพื่อให้

ประสบผลสำเร็จบรรลุเป้าหมายของกลุ่ม

3. ความรับผิดชอบของสมาชิกแต่ละบุคคล (Individual accountability) คือ ความรับผิดชอบในการเรียนรู้ของสมาชิกแต่ละคน โดยต้องทำงานที่ได้รับมอบหมายอย่างเต็มความสามารถ ต้องรับผิดชอบในผลการเรียนของตนเองและของเพื่อนสมาชิกในกลุ่ม ทุกคนในกลุ่มจะรู้ว่าใครต้องการความช่วยเหลือ ส่งเสริมสนับสนุนในเรื่องใด มีการกระตุ้นกันและกันให้ทำงานที่ได้รับมอบหมายให้สมบูรณ์ มีการตรวจสอบ เพื่อให้แน่ใจว่านักเรียนเกิดการเรียนรู้เป็นรายบุคคลหรือไม่ โดยสมาชิกทุกคนในกลุ่มต้องมีความมั่นใจ และพร้อมที่จะได้รับการทดสอบเป็นรายบุคคล เพื่อเป็นการประกันว่าสมาชิกทุกคนในกลุ่มมีความรับผิดชอบร่วมกันกับกลุ่ม

4. ทักษะระหว่างบุคคลและทักษะการทำงานกลุ่มย่อย (Interpersonal and small group skills) การทำงานกลุ่มย่อยจะต้องได้รับการฝึกฝนทักษะทางสังคม และทักษะในการทำงานกลุ่ม เพื่อให้สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข ดังนั้น นักเรียนควรจะต้องทำความรู้จักกัน เรียนรู้ลักษณะนิสัยและสร้างความไว้วางใจต่อกันและกัน รับฟังและยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่นอย่างมีเหตุผล รู้จักติดต่อสื่อสาร และสามารถตัดสินใจแก้ปัญหาข้อขัดแย้งในการทำงานร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ

5. กระบวนการกลุ่ม (Group process) เป็นกระบวนการทำงานที่มีขั้นตอนหรือวิธีการที่จะช่วยให้การดำเนินงานของกลุ่มเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ และบรรลุเป้าหมายได้ โดยสมาชิกกลุ่มต้องทำความเข้าใจในเป้าหมายการทำงาน วางแผนปฏิบัติงานและดำเนินงานตามแผนร่วมกัน และที่สำคัญจะต้องมีการประเมินผลงานของกลุ่ม ประเมินกระบวนการทำงานกลุ่ม ประเมินบทบาทของสมาชิกว่า สมาชิกแต่ละคนในกลุ่มสามารถปรับปรุงการทำงานของตนให้ดีขึ้นได้อย่างไร สมาชิกทุกคนในกลุ่มช่วยกันแสดงความคิดเห็น และตัดสินใจว่าควรมีการปรับปรุง หรือเปลี่ยนแปลงอะไร และอย่างไร ดังนั้น กระบวนการกลุ่มจะเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่นำไปสู่ความสำเร็จของกลุ่ม

คาแกน (Kagan, 1994 : 1- 11) ได้กล่าวถึง ลักษณะสำคัญของการเรียนแบบร่วมมือว่าต้องมีโครงสร้างที่ชัดเจน โดยมีแนวคิดสำคัญ 6 ประการ สรุปได้ ดังนี้

1. เป็นกลุ่ม (Team) ซึ่งเป็นกลุ่มขนาดเล็ก ประมาณ 2 – 6 คน เปิดโอกาสให้ทุกคนร่วมมืออย่างเท่าเทียมกัน ภายในกลุ่มประกอบด้วยสมาชิกที่แตกต่างกัน
2. มีความตั้งใจ (Willing) เป็นความตั้งใจที่ร่วมมือในการเรียนและทำงาน โดยช่วยเหลือกันและกัน มีการยอมรับซึ่งกันและกัน

3. มีการจัดการ (Management) การจัดการเพื่อให้การทำงานกลุ่มเป็นไปอย่างราบรื่นและมีประสิทธิภาพ

4. มีทักษะ (Skills) เป็นทักษะทางสังคมรวมทั้งทักษะการสื่อความหมาย การช่วยสอนและการแก้ปัญหาความขัดแย้ง ซึ่งทักษะเหล่านี้จะช่วยให้สามารถทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ

5. มีหลักการสำคัญ 4 ประการ (Basic principles) เป็นตัวบ่งชี้ว่าเป็นการเรียนรู้เป็นกลุ่มหรือการเรียนรู้แบบร่วมมือ การเรียนรู้แบบร่วมมือต้องมีหลักการ 4 ประการ ดังนี้

5.1 การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันเชิงบวก (Positive interdependence) การช่วยเหลือพึ่งพาซึ่งกันและกัน เพื่อสู่ความสำเร็จและตระหนักว่าความสำเร็จของแต่ละคนคือ ความสำเร็จของกลุ่ม

5.2 ความรับผิดชอบรายบุคคล (Individual accountability) ทุกคนในกลุ่มมีบทบาทหน้าที่ ความรับผิดชอบในการค้นคว้าทำงาน สมาชิกทุกคนต้องเรียนรู้ในสิ่งที่เรียนเหมือนกันจึงถือว่าเป็นความสำเร็จของกลุ่ม

5.3 ความเท่าเทียมกันในการมีส่วนร่วม (Equal participation) ทุกคนต้องมีส่วนร่วมในการทำงาน ซึ่งทำได้โดยกำหนดบทบาทของแต่ละคน

5.4 การมีปฏิสัมพันธ์ไปพร้อม ๆ กัน (Simultaneous interaction) สมาชิกทุกคนจะทำงาน คิด อ่าน ฟัง ฯลฯ ไปพร้อม ๆ กัน

6. มีเทคนิคหรือรูปแบบการจัดกิจกรรม (Structures) รูปแบบการจัดกิจกรรมหรือเทคนิคการเรียนรู้แบบร่วมมือเป็นสิ่งที่ใช้เป็นคำสั่งให้ผู้เรียนมีปฏิสัมพันธ์กัน เทคนิคต่าง ๆ จะต้องเลือกใช้ให้ตรงกับเป้าหมายที่ต้องการแต่ละเทคนิคนั้นออกแบบได้เหมาะสมกับเป้าหมายที่ต่างกัน

สลาวิน (Slavin, 1995 : 12 - 111) ได้กล่าวถึง ลักษณะสำคัญของการเรียนรู้แบบร่วมมือไว้ 6 ประการ ดังนี้

1. เป้าหมายของกลุ่ม (Group goals) หมายถึง กลุ่มมีเป้าหมายร่วมกัน คือ การยอมรับผลงานของกลุ่ม

2. การรับผิดชอบเป็นบุคคล (Individual accountability) หมายถึง ความสำเร็จของกลุ่ม ซึ่งขึ้นกับผลการเรียนรู้รายบุคคลของสมาชิกในกลุ่ม และงานพิเศษที่ได้รับผิดชอบเป็นรายบุคคลผลของการประเมินรายบุคคล จะมีผลต่อคะแนนความสำเร็จของกลุ่ม

3. โอกาสในความสำเร็จเท่าเทียมกัน (Equal opportunities for success) หมายถึง การที่นักเรียนได้รับ โอกาสที่จะทำคะแนนให้กับกลุ่มของตนได้เท่าเทียมกัน

4. การแข่งขันเป็นทีม (Team competition) การเรียนแบบร่วมมือจะมีการแข่งขันระหว่างทีม ซึ่งหมายถึงการสร้างแรงจูงใจให้เกิดขึ้นภายในทีม

5. งานพิเศษ (Task specialization) หมายถึง การออกแบบงานย่อย ๆ ของแต่ละกลุ่มให้นักเรียนแต่ละคนรับผิดชอบ ซึ่งนักเรียนแต่ละคนจะเกิดความรู้ใจที่ได้ช่วยเหลือกลุ่มของคนให้ประสบผลสำเร็จลักษณะงานจะเป็นการพึ่งพาซึ่งกันและกัน มีการตรวจสอบความถูกต้อง

6. การดัดแปลงความต้องการของแต่ละบุคคลให้เหมาะสม (Adaptation to individual needs) หมายถึง การเรียนแบบร่วมมือแต่ละประเภทจะมีบางประเภทได้ดัดแปลงการสอนให้เหมาะสมกับความต้องการของแต่ละบุคคล

พิมพ์พันธ์ เคะชคุปต์ (2544 : 6) กล่าวถึง ลักษณะสำคัญของการเรียนแบบร่วมมือไว้ 6 ข้อ ดังนี้

1. องค์ประกอบของกลุ่มประกอบด้วยผู้นำ สมาชิก และกระบวนการกลุ่ม
2. สมาชิกมีตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป
3. กลุ่มประกอบด้วยสมาชิกที่มีความสามารถทางการเรียนคละกัน เพศคละกัน เชื้อชาติคละกัน
4. สมาชิกทุกคน ต้องมีบทบาทหน้าที่ชัดเจนและทำงานไปพร้อม ๆ กัน รวมทั้งผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนคละกัน
5. สมาชิกทุก ๆ คนต้องมีความรับผิดชอบร่วมกัน
6. คะแนนของกลุ่ม คือ คะแนนที่ได้จากคะแนนสมาชิกแต่ละคนร่วมกัน

จากการศึกษาลักษณะของการเรียนแบบร่วมมือที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า ลักษณะสำคัญของการเรียนแบบร่วมมือเป็นการเรียนที่แบ่งเป็นกลุ่มเล็ก ๆ ประกอบด้วยสมาชิกที่มีความสามารถแตกต่างกันไม่ว่าจะเป็นเพศ ความสามารถด้านการเรียน ที่ได้มาทำงานร่วมกัน โดยมีเป้าหมายที่จะประสบความสำเร็จร่วมกัน มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน มีการช่วยเหลือกัน มีความรับผิดชอบต่อตนเองและกลุ่ม ที่มีกระบวนการทำงานกลุ่มเป็นลำดับขั้นตอน เพื่อช่วยให้การทำงานประสบความสำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพ

ประโยชน์ของการเรียนรู้แบบร่วมมือ

การเรียนรู้แบบร่วมมือ เป็นวิธีการเรียนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ทำให้นักเรียนได้ทำงานร่วมกัน มีเป้าหมายในการทำงานร่วมกัน ซึ่งจะช่วยให้มีทักษะในการทำงานกลุ่ม ซึ่งมีนักการศึกษาได้กล่าวถึงประโยชน์ของการเรียนรู้แบบร่วมมือไว้ ดังนี้

จอห์นสัน และจอห์นสัน (Johnson and Johnson. 1987 : 27 - 30) กล่าวถึงประโยชน์ของการเรียนรู้แบบร่วมมือไว้ สรุปได้ 9 ประการ ดังนี้

1. นักเรียนเก่งที่เข้าใจคำสอนของครูได้ดี จะเปลี่ยนคำสอนของครูเป็นภาษาพูดของนักเรียน แล้วอธิบายให้เพื่อนฟังได้ และทำให้เพื่อนเข้าใจได้ดีขึ้น
  2. นักเรียนที่ทำหน้าที่อธิบายบทเรียนให้เพื่อนฟัง จะเข้าใจบทเรียนได้ดีขึ้น
  3. การสอนเพื่อนเป็นการสอนแบบตัวต่อตัวทำให้นักเรียน ได้รับความเอาใจใส่และมีความสนใจมากยิ่งขึ้น
  4. นักเรียนทุกคนต่างก็พยายามช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เพราะครูกัดคะแนนเฉลี่ยของทั้งกลุ่มด้วย
  5. นักเรียนทุกคนเข้าใจดีว่าคะแนนของตน มีส่วนช่วยเพิ่มหรือลดค่าเฉลี่ยของกลุ่ม ดังนั้น ทุกคนต้องพยายามปฏิบัติหน้าที่ของตนเองอย่างเต็มความสามารถ เพื่อให้กลุ่มประสบความสำเร็จ
  6. นักเรียนทุกคนมีโอกาสฝึกทักษะทางสังคมมีเพื่อนร่วมกลุ่ม และเป็นการเรียนรู้วิธีการทำงานเป็นกลุ่ม ซึ่งจะเป็นประโยชน์มากเมื่อเข้าสู่ระบบการทำงานอันแท้จริง
  7. นักเรียนได้มีโอกาสเรียนรู้กระบวนการกลุ่ม เพราะในการปฏิบัติงานร่วมกันนั้นก็ต้องมีการทบทวนกระบวนการทำงานของกลุ่ม เพื่อให้ประสิทธิภาพการปฏิบัติงาน หรือคะแนนของกลุ่มดีขึ้น
  8. นักเรียนเก่งจะมีบทบาททางสังคมในชั้นมากขึ้น เขาจะรู้สึกว่าเขาไม่ได้เรียนหรือหลบไปท่องหนังสือเฉพาะตน เพราะเขาต้องมีหน้าที่ต่อสังคมด้วย
  9. ในการตอบคำถามในห้องเรียน หากตอบผิดเพื่อนจะหัวเราะ แต่เมื่อทำงานเป็นกลุ่ม นักเรียนจะช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ถ้าหากตอบผิดก็ถือว่าผิดทั้งกลุ่ม คนอื่น ๆ อาจจะให้ความช่วยเหลือบ้าง ทำให้นักเรียนในกลุ่มมีความผูกพันกันมากขึ้น
- บาร์ดูดี (Baroody. 1993 : 2 - 102) ได้กล่าวถึง ประโยชน์ที่สำคัญของการเรียนรู้แบบร่วมมือไว้ ดังนี้

1. การเรียนรู้แบบร่วมมือช่วยส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้เนื้อหาได้ดี

2. การเรียนแบบร่วมมือช่วยส่งเสริมให้เกิดความสามารถในการแก้ปัญหา และการให้เหตุผล แนวทางในการพัฒนาทักษะการแก้ปัญหา และช่วยให้เกิดการช่วยเหลือกันในกลุ่มเพื่อน 3 แนวทาง คือ

- 2.1 การอภิปรายร่วมกันกับเพื่อนในกลุ่มย่อยให้นักเรียนได้แก้ปัญหา โดยคำนึงถึงบุคคลอื่น ซึ่งช่วยให้นักเรียนได้ตรวจสอบ และปรับปรุงแนวคิด และคำตอบ
- 2.2 ช่วยให้เห็นใจปัญหาของแต่ละคนในกลุ่ม เนื่องจากพื้นฐานความรู้ของแต่ละคนต่างกัน

2.3 นักเรียนเข้าใจการแก้ปัญหาจากการทำงานกลุ่ม

3. การเรียนแบบร่วมมือส่งเสริมความมั่นใจในตนเอง

4. การเรียนแบบร่วมมือส่งเสริมทักษะทางสังคม และทักษะการสื่อสาร
อาเรนดส์ (Arends. 1994 : 345 – 346) ได้กล่าวถึง ประโยชน์ของการเรียนแบบร่วมมือไว้ สรุปได้ 5 ประการ ดังนี้

1. ด้านผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน การเรียนแบบร่วมมือนี้เป็นการเรียนที่จัดให้นักเรียนได้ร่วมมือกันเรียนเป็นกลุ่มเล็กประมาณ 2-6 คน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายทางการเรียนร่วมกันนับว่าเป็นการเปิดโอกาสให้นักเรียนทุกคนในกลุ่มได้แสดงความคิดเห็น และแสดงออกตลอดจนลงมือกระทำอย่างเท่าเทียมกัน มีการให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เช่น นักเรียนที่เก่งช่วยนักเรียนที่ไม่เก่ง ทำให้นักเรียนที่เก่งมีความรู้ลึกซึ้งภาคภูมิใจ รู้จักใช้เวลา และช่วยให้เข้าใจในเรื่องที่ดีขึ้น ส่วนนักเรียนที่ไม่เก่งก็จะซาบซึ้งในน้ำใจเพื่อน มีความอบอุ่น รู้สึกเป็นกันเอง กล่าวซักถามในข้อสงสัยมากขึ้น จึงง่ายต่อการทำความเข้าใจในเรื่องที่เรียน ที่สำคัญในการเรียนแบบร่วมมือนี้คือ นักเรียนในกลุ่มได้ร่วมกันคิด ร่วมกันทำงาน จนกระทั่งสามารถหาคำตอบที่เหมาะสมที่สุดได้ ถือว่าเป็นการสร้างความรู้ด้วยตนเอง ช่วยให้ความรู้ที่ได้รับเป็นความรู้ที่มีความหมายต่อนักเรียนอย่างแท้จริง จึงมีผลทำให้ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนสูงขึ้น

2. ด้านการปรับปรุงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล การเรียนแบบร่วมมือเปิดโอกาสให้นักเรียนที่มีภูมิหลังต่างกันได้มาทำงานร่วมกัน ฟังพาทซึ่งกันและกัน มีการรับฟังความคิดเห็นกัน เข้าใจและเห็นใจสมาชิกในกลุ่ม ทำให้เกิดการยอมรับกันมากขึ้น เกิดความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันซึ่งจะส่งผลให้มีความรู้ลึกซึ้งที่ดีต่อผู้อื่นในสังคมมากขึ้น

3. ด้านทักษะในการทำงานร่วมกันให้เกิดผลสำเร็จที่ดี และการรักษาความสัมพันธ์ที่ดีทางสังคม การเรียนแบบร่วมมือช่วยปลูกฝังทักษะในการทำงานเป็นกลุ่มทำ

ให้นักเรียนไม่มีปัญหาในการทำงานร่วมกับผู้อื่น และส่งผลให้งานกลุ่มประสบผลสำเร็จตามเป้าหมายร่วมกัน ทักษะทางสังคมที่นักเรียนจะเกิดการเรียนรู้ ได้แก่ ความเป็นผู้นำ การสร้างความไว้วางใจกัน การตัดสินใจ การสื่อสาร การจัดการกับข้อขัดแย้ง ทักษะเกี่ยวกับการจัดกลุ่มสมาชิกภายในกลุ่ม เป็นต้น

4. ด้านทักษะการร่วมมือกันแก้ปัญหา ในการทำงานกลุ่มสมาชิกกลุ่มจะได้รับทำความเข้าใจในปัญหาร่วมกัน จากนั้นก็ระดมความคิดช่วยกันวิเคราะห์หาสาเหตุของปัญหา เมื่อทราบสาเหตุของปัญหาสมาชิกในกลุ่มก็จะแสดงความคิดเห็น เพื่อหาวิธีการแก้ไขปัญหาก็ปราชัยให้เหตุผลซึ่งกันและกันจนสามารถตกลงร่วมกันได้ว่า จะเลือกวิธีการใดในการแก้ปัญหาจึงเหมาะสมพร้อมกับลงมือร่วมกันแก้ปัญหาตามขั้นตอนที่กำหนดไว้ ตลอดจนทำการประเมินกระบวนการแก้ปัญหาของกลุ่มด้วย

5. ด้านการทำให้รู้จักและตระหนักในคุณค่าของตนเอง ในการทำงานกลุ่มสมาชิกทุกคนจะได้แสดงความคิดเห็นร่วมกัน การที่สมาชิกในกลุ่มยอมรับในความคิดเห็นของเพื่อนสมาชิกด้วยกัน ย่อมทำให้สมาชิกในกลุ่มนั้น มีความรู้สึกภาคภูมิใจในตนเอง และคิดว่าตนเองมีคุณค่าที่สามารถช่วยให้กลุ่มประสบผลสำเร็จได้

กรมวิชาการ (2543 : 45 - 46) กล่าวถึง ประโยชน์ที่สำคัญของการเรียนแบบร่วมมือ สรุปได้ ดังนี้

1. สร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างสมาชิก เพราะทุก ๆ คนร่วมมือในการทำงานกลุ่มทุก ๆ คน มีส่วนร่วมเท่าเทียมกันทำให้เกิดเจตคติที่ดีต่อการเรียน
2. ส่งเสริมให้สมาชิกทุกคนมีโอกาสคิด พูด แสดงออก แสดงความคิดเห็น ลงมือกระทำอย่างเท่าเทียมกัน
3. ส่งเสริมให้ผู้เรียนรู้จักช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เช่น เด็กเก่งช่วยเด็กที่เรียนไม่เก่ง ทำให้เด็กเก่งภาคภูมิใจ รู้จักสละเวลา ส่วนเด็กอ่อนเกิดความซาบซึ้งในน้ำใจของเพื่อนสมาชิกด้วยกัน
4. ทำให้รู้จักรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น การร่วมคิด การระดมความคิด นำข้อมูลที่ได้มาพิจารณาร่วมกัน เพื่อหาคำตอบที่เหมาะสมที่สุดเป็นการส่งเสริมให้ช่วยกันคิดหาข้อมูลให้มาคิดวิเคราะห์และเกิดการตัดสินใจ
5. ส่งเสริมทักษะทางสังคม ทำให้ผู้เรียนรู้จักปรับตัวในการอยู่ร่วมกันด้วยอย่างมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน เข้าใจกันและกัน

6. ส่งเสริมทักษะการสื่อสาร ทักษะการทำงานเป็นกลุ่ม สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ สิ่งเหล่านี้ล้วนส่งเสริมผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนให้สูงขึ้น

จากการศึกษาประโยชน์ของการเรียนแบบร่วมมือ สรุปได้ว่า ประโยชน์ของการเรียนแบบร่วมมือต่อผู้เรียน มีทั้งในด้านการมีส่วนร่วมในการเรียน การมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน การทำให้ผู้เรียนรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของสังคม เพราะการเรียนแบบร่วมมือในห้องเรียนเป็นการฝึกให้ผู้เรียนมีความรับผิดชอบร่วมกัน มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน รู้จักคิด รู้จักแก้ปัญหา ซึ่งจะทำให้ผู้เรียนเป็นพลเมืองที่มีคุณภาพ ในการช่วยพัฒนาประเทศต่อไปในอนาคต

ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพร

ความหมายของสมุนไพร

คำว่า “สมุนไพร” ได้มีการให้คำนิยามไว้หลากหลาย ดังต่อไปนี้

1. “สมุนไพร” ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 พิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2546 หน้า 1,132 น. ผลิตผลธรรมชาติ ได้จากพืช สัตว์ และแร่ธาตุ ที่ใช้เป็นยา หรือผสมกับสารอื่นตามตำรับยา เพื่อบำบัดโรค บำรุงร่างกาย หรือใช้เป็นยาพิษ เช่น กระทือยม น้ำผึ้ง รากดิน (ไส้เดือน) เขากวางอ่อนก้ามะถัน ขางน่อง โล่ดิน

2. “ยาสมุนไพร” ตามพระราชบัญญัติยา พ.ศ. 2510 ในมาตรา 4 หมายความว่า ยาที่ได้จากพฤกษชาติ สัตว์ หรือแร่ธาตุ ซึ่งมีได้ผสม ปปรุง หรือแปรสภาพ

3. “สมุนไพร” ตามพระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย พ.ศ.2542 หมายความว่า พืช สัตว์ จุลชีพ ธาตุวัตถุ สารสกัดดั้งเดิมจากพืชหรือสัตว์ที่ใช้ หรือ แปรสภาพ หรือ ปปรุงเป็นยา หรืออาหารเพื่อการตรวจวินิจฉัย บำบัด รักษา หรือ ป้องกัน หรือส่งเสริมสุขภาพร่างกายมนุษย์ หรือสัตว์ และให้หมายความรวมถึงถิ่นกำเนิด หรือถิ่นที่อยู่ของสิ่งดังกล่าว

การเก็บเกี่ยวสมุนไพร

สมุนไพรส่วนใหญ่ได้มาจากพืช พืชแต่ละชนิดมีแหล่งกระจายพันธุ์และถิ่นที่อยู่แตกต่างกัน ส่งผลให้สมุนไพรแต่ละชนิดมีลักษณะเฉพาะตัว มีองค์ประกอบทางเคมี และสรรพคุณทางยาแตกต่างกันด้วยการเก็บเกี่ยววัตถุดิบสมุนไพรต้องคำนึงถึง การเก็บเกี่ยวให้ถูกชนิดของพืช การเก็บเกี่ยวให้ถูกส่วนที่ใช้ทำยา และการเก็บเกี่ยวในอายุของพืช ช่วงเวลาของวัน และฤดูกาลเก็บที่เหมาะสม จะได้ยาที่มีคุณภาพดีหรือได้สรรพคุณทางยาตามต้องการ ส่วนของพืชสมุนไพรที่ใช้เป็นยามี 5 ส่วน จะเก็บในระยะที่มีปริมาณตัวยาในพืชสูงสุด ดังนี้

1. รากและหัว (เหง้า ลำต้นใต้ดิน) จะเก็บในระยะที่พืชหยุดการเจริญเติบโตแล้ว ส่วนใหญ่เป็นพืชล้มลุก มักจะเก็บตอนต้นฤดูหนาว ซึ่งเป็นช่วงที่ผลัดใบ พืชจะเก็บสะสมอาหารไว้ที่รากและหัว

2. ใบหรือทั้งต้น จะเก็บในระยะที่พืชเจริญเติบโตมากที่สุด แต่บางชนิดก็จะกำหนดว่าต้องเก็บอย่างไร

3. เปลือกต้นและเปลือกกราก จะเก็บในระยะต้นฤดูฝน เพราะเป็นช่วงที่มีตัวยาวและลอกเปลือกง่ายกว่าช่วงอื่น ๆ

4. ดอก จะเก็บในระยะดอกเริ่มบาน ยกเว้นบางชนิดต้องเก็บขณะยังตูมอยู่

5. ผลและเมล็ด จะเก็บในระยะแก่เต็มที่

วิธีการเก็บสมุนไพรที่ถูกต้องนั้น โดยทั่วไปไม่มีอะไรสลับซับซ้อน ประเภทใบและดอก ใช้วิธีเด็ดแบบธรรมดา ส่วนประเภทราก หัว หรือเก็บทั้งต้น ใช้วิธีขุดอย่างระมัดระวัง เพื่อให้ได้ส่วนที่เป็นยามากที่สุด สำหรับเปลือกต้นหรือเปลือกกราก เนื่องจากเกี่ยวข้องกับสารชีวิตของต้นพืช ดังนั้นจึงควรสนใจวิธีการเก็บคั่งที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

เครื่องมือสำหรับเก็บสมุนไพร เช่น มีดขนาดใหญ่ กรรไกร เลื่อย และเครื่องมือจักรกลอื่น ๆ ควรเก็บรักษาให้สะอาด และบำรุงรักษาให้อยู่ในสภาพที่เหมาะสม ส่วนของเครื่องมือที่สัมผัสโดยตรงกับวัตถุดิบสมุนไพรที่เก็บควรจะต้องปราศจากน้ำมันหล่อลื่นและสิ่งปนเปื้อนอื่น ๆ

การปฏิบัติหลังการเก็บเกี่ยว

ยาสมุนไพรโดยทั่วไปมีทั้งการใช้สดและการใช้แห้ง การใช้สดนั้นมีข้อดีตรงสะดวก ใช้ง่าย แต่ว่าฤทธิ์การรักษาของยาสมุนไพรไม่คงที่ ยาที่ใช้สดมีหลายอย่าง เช่น ว่านหางจระเข้ รากหญ้าคา เป็นต้นแต่การใช้ยาสมุนไพรส่วนมากนิยมใช้แห้ง เพราะจะได้คุณภาพของยาคงที่ โดยเลือกเก็บยาสมุนไพรที่ต้องการตามฤดูกาลเก็บพืช แล้วนำมาแปรสภาพโดยผ่านกระบวนการที่เหมาะสมเพื่อเก็บยาไว้ได้เป็นเวลานาน การปฏิบัติหลังการเก็บเกี่ยวหากดำเนินการไม่ถูกต้อง อาจทำให้สารสำคัญในสมุนไพรสลายตัวและวัตถุดิบมีคุณภาพต่ำลง โดยทั่วไปการปฏิบัติหลังการเก็บเกี่ยวมี 2 ขั้นตอน คือ

1. การทำความสะอาดและการเตรียมสมุนไพรก่อนทำให้แห้ง หลังจากเก็บเกี่ยวสมุนไพรมาแล้วแยกสิ่งอื่นที่ปะปนออก ล้างสมุนไพรด้วยน้ำสะอาด และตัด หั่น หรือฝานให้ได้ขนาดตามความเหมาะสมสมุนไพรบางชนิดอาจจำเป็นต้องอบ นึ่ง หรือต้มด้วย

2. การทำให้แห้ง สมุนไพรที่มีความชื้นมากเกินไป นอกจากจะทำให้เบคทีเรีย

และเชื้อราเจริญได้ง่ายแล้ว ยังจะเร่งให้เกิดการสูญเสียสารสำคัญได้อีกด้วย จึงจำเป็นต้องทำให้สมุนไพรแห้งโดยกรรมวิธีที่เหมาะสม ดังนี้

2.1 การตาก อาจจะตากในร่มหรือตากแดด แล้วแต่ชนิดของสมุนไพร

2.2 การอบ ควรใช้ตู้อบที่มีพัดลมระบายอากาศด้วย ควรเลือกอุณหภูมิให้เหมาะสมกับส่วนของพืช โดยทั่วไปความร้อนที่เหมาะสมต่อส่วนของดอก ใบ และต้นพืชล้มลุก ประมาณ 35-45 องศาเซลเซียส เปลือกต้น เนื้อไม้ ราก ผลขนาดใหญ่ ประมาณ 40-60 องศาเซลเซียส

การเก็บรักษาสมุนไพร

การเก็บรักษาสมุนไพรไว้เป็นเวลานานมักจะเกิดการขึ้นรา มีหนอน เปลี่ยนลักษณะ สี กลิ่นทำให้ยาสมุนไพรนั้นเสื่อมคุณภาพลง ทำให้มีผลไม่ดีต่อฤทธิ์การรักษาหรือสูญเสียฤทธิ์การรักษาไปเลยดังนั้น จึงควรจะมีการจัดการเก็บรักษาที่ดี เพื่อจะประกันคุณภาพและฤทธิ์การรักษาของยาสมุนไพรนั้น

การเก็บรักษาควรปฏิบัติ ดังนี้

1. ยาที่จะเก็บรักษาไว้จะต้องทำให้แห้ง เพื่อป้องกันการขึ้นราและการเปลี่ยนแปลงลักษณะเกิดภาวะออกซิไดซ์ ยาที่ขึ้นราง่ายต้องหั่นเอาออกตากแดดเป็นประจำ

2. สถานที่เก็บรักษาจะต้องแห้ง เย็น การถ่ายเทของอากาศดี

3. ควรเก็บแบ่งเป็นสัดส่วน ยาที่มีพิษ ยาที่มีกลิ่นหอม ควรเก็บแยกไว้ในที่มิดชิดป้องกันการสับสนปะปนกัน

4. คู่มือป้องกัน ไฟ หนอง หู และแมลงต่าง ๆ

คุณภาพของสมุนไพร

ในสมัยโบราณ แพทย์หรือหมอพื้นบ้านจะปลูกพืชสมุนไพรบางชนิดไว้ใช้เอง แต่อีกส่วนหนึ่งจะเก็บจากธรรมชาติ โดยได้รับการถ่ายทอดความรู้จากครูแพทย์ซึ่งเป็นผู้มีประสบการณ์อันยาวนาน สอนให้รู้จักลักษณะของพืชสมุนไพรแต่ละชนิด ส่วนที่ใช้ วิธีเก็บ และวิธีเตรียมต่าง ๆ แต่ปัจจุบันบางครั้งเราไม่สามารถหาสมุนไพรสดมาเตรียมให้แห้งได้เอง จำเป็นต้องซื้อจากท้องตลาดหรือร้านขายยาแผนโบราณเกือบทั้งหมด ซึ่งสมุนไพรแห้งบางชนิดอาจดูได้ยาก การไม่รู้จักรูปร่างลักษณะของสมุนไพรแห้ง อาจซื้อสมุนไพรผิดชนิดได้ เพราะสมุนไพรไทยมีชื่อพ้องมาก และบางครั้งสมุนไพรบางชนิดราคาแพง ผู้ขายบางคนขาดจริยธรรมก็จะใช้สมุนไพรชนิดอื่นที่มีลักษณะใกล้เคียงกันมาปนปลอม (Adulteration) หรือทดแทนทั้งหมด (Substitution) ส่งผลให้ยาที่ได้มีคุณภาพลดลงหรือไม่มีคุณภาพเลยหรือเกิดผล

อื่นอันไม่พึงประสงค์ จึงมีความจำเป็นต้องตรวจสอบสมุนไพรเพื่อให้แน่ใจในความถูกต้อง เนื่องจากประสิทธิผลของยาที่มีความสัมพันธ์โดยตรงกับคุณภาพยา ดังนั้น การควบคุมคุณภาพจึงเป็นเรื่องสำคัญ โดยเฉพาะยาจากสมุนไพร

องค์ประกอบที่ทำให้สมุนไพรมีคุณภาพแตกต่างกัน มีดังนี้

1. ความแตกต่างของสารประกอบเคมีในพืช (Biochemical variation) ซึ่งอาจเกิดจากพันธุ์ระยะเวลาในการเก็บเกี่ยว ฯลฯ
2. การเสื่อมสภาพของสมุนไพร (Deterioration) เช่น การเน่าเสีย ก็จะทำให้คุณภาพของสมุนไพรต่ำลงด้วย
3. การใช้สมุนไพรอื่นมาปนปลอม (Adulteration) หรือทดแทนทั้งหมด (Substitution) ในทางการแพทย์แผนโบราณมักจะตรวจสอบคุณภาพของสมุนไพร โดยดูจากลักษณะภายนอกดมกลิ่น ชิมรส หรือโดยวิธีการอื่น ๆ ตามประสบการณ์ของภูมิปัญญาพื้นบ้าน ส่วนการควบคุมคุณภาพของสมุนไพรในทางวิทยาศาสตร์จะทำโดยการจัดทำข้อกำหนดมาตรฐานของสมุนไพร หากสมุนไพรชนิดใดมีข้อกำหนด (Specification) ในเภสัชตำรับของประเทศต่าง ๆ หรือในตำรามาตรฐานยาสมุนไพรไทย (Thai Herbal Pharmacopoeia) ก็สามารถดำเนินการตามที่กำหนดไว้ได้ แต่หากสมุนไพรชนิดใดยังไม่มีการจัดทำข้อกำหนดมาตรฐานไว้ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาวิจัยเพื่อจัดทำข้อกำหนดคุณภาพ (Quality specification) ของสมุนไพรชนิดนั้น ๆ ไว้ เพื่อใช้เป็นแนวทางในการควบคุมคุณภาพของวัตถุดิบและผลิตภัณฑ์ยาจากสมุนไพร การอ้างอิงถึงประวัติการใช้อันยาวนานจากบรรพบุรุษและไม่พร้อมที่จะมีการทดลองทางวิทยาศาสตร์นั้นคงทำไม่ได้ เนื่องจากสมุนไพรในปัจจุบันอยู่ในสภาพแวดล้อมที่แตกต่างไปจากเดิมมาก มีสารพิษ โลหะหนัก ยาฆ่าแมลง ยาฆ่าวัชพืช ที่ตกค้างในดินมากมาย ทำให้มีความจำเป็นที่จะต้องทดลองให้ได้ผลแน่นอนอีกครั้งหนึ่ง เพื่อสร้างความมั่นใจให้แก่ผู้บริโภคในด้านประสิทธิผลและความปลอดภัยวัตถุดิบสมุนไพรจะมีคุณภาพดีมากหรือน้อย ขึ้นอยู่กับกระบวนการในการผลิตสมุนไพร ซึ่งเกี่ยวข้องกับบุคลากรหลายสาขาวิชาชีพ ได้แก่ นักวิชาการเกษตร เกษตรกร ผู้เก็บสมุนไพรจากแหล่งธรรมชาติ และผู้ค้าวัตถุดิบ สำหรับการนำสมุนไพรมาใช้เป็นยาให้มีประสิทธิผลในการรักษาที่ดี มีความปลอดภัยในการใช้ และมีประโยชน์เชิงพาณิชย์ ตามหลักสากลควรต้องทราบรายละเอียดเกี่ยวกับสมุนไพร ดังนี้

3.1 ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับพืชสมุนไพร (General description of the plant) :

ชื่อท้องถิ่น ชื่ออังกฤษ ชื่อวิทยาศาสตร์ ชื่อพ้อง ลักษณะทั่วไปของพืชสมุนไพร แหล่งกระจายพันธุ์ ถิ่นที่อยู่ ส่วนที่ใช้เป็นยา และการเตรียมวัตถุดิบสมุนไพร

3.2 ข้อกำหนดคุณภาพ (quality specification) : บทนิยาม การตรวจสอบ คุณลักษณะ การตรวจสอบเอกลักษณ์ทางเคมี การตรวจสอบความบริสุทธิ์ การวิเคราะห์ปริมาณ สาระสำคัญ การปนเปื้อนด้วยสารหนูและ โลหะหนัก การปนเปื้อนด้วยจุลินทรีย์ การปนเปื้อน ด้วยสารพิษตกค้าง และการเก็บรักษา

3.3 ข้อบ่งชี้ (Indication)

3.4 ความเป็นพิษ (Toxicity)

3.5 ข้อห้ามใช้ (Contraindication)

3.6 ข้อควรระวัง (Warning)

3.7 รูปแบบและขนาดที่ใช้ (Preparation and dose)

สมุนไพรแต่ละชนิดที่จะนำมาใช้เป็นยา ผู้บริโภคและผู้ผลิตควรให้ความสนใจในเรื่อง ข้อบ่งชี้ความเป็นพิษ ข้อห้ามใช้ ข้อควรระวัง รูปแบบและขนาดที่ใช้ เพื่อจะได้รับประโยชน์ที่แท้จริงจากสมุนไพร การพัฒนาสมุนไพรจำเป็นต้องใช้องค์ความรู้หลัก 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรและการใช้ตามภูมิปัญญา (Ethnobotanist) และส่วนที่เป็นความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งทั้ง 2 ส่วน ล้วนมีความสำคัญ ในส่วนของความรู้ทางวิทยาศาสตร์นั้น การตรวจสอบสมุนไพรนั้นมีความสำคัญยิ่งและเป็นรากฐานของการพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือกที่ยั่งยืน ช่วยยกระดับมาตรฐานคุณภาพของสมุนไพรให้เป็นที่ยอมรับในประสิทธิภาพการรักษาที่สม่ำเสมอและมีความปลอดภัย เพื่อสร้างความมั่นใจให้กับผู้บริโภคและเพิ่มความยอมรับจากบุคลากรทางการแพทย์

จากการศึกษาความหมายของสมุนไพร สรุปได้ว่า สมุนไพรคือผลิตภัณฑ์ธรรมชาติได้จากพืช ที่ใช้เป็นยา หรือผสมกับสารอื่นตามตำรับยา เพื่อบำบัดโรค บำรุงร่างกาย ได้แก่ สมุนไพรต่าง ๆ ในชุมชนบ้านหนองนาไร่เดียว

แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

ความหมายของภูมิปัญญา

ภูมิปัญญา หมายถึง สิ่งที่ตั้งสมกันมาแต่อดีต และเป็นเรื่องของการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากิน และพิธีกรรมต่าง ๆ ทุกอย่าง เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์เหล่านี้ เป้าหมายก็คือ เพื่อให้เกิดความสงบสุข ทั้งในส่วนที่เป็นชุมชน หมู่บ้าน และส่วนที่เป็นปัจเจกชนของชาวบ้านเอง (ปรีชา อุตระภูณ. 2533 : 16 ;

อ้างใน รัตนะ บัณฑิต. 2535 : 18)

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรอบรู้ที่ชาวบ้านเรียนรู้ และมีประสบการณ์ สืบต่อกันมาทั้งทางตรง คือ ประสบการณ์ด้วยตนเอง หรือทางอ้อมที่เรียนรู้จากผู้ใหญ่ หรือ ความรอบรู้ที่เหมาะสมสืบต่อมา แต่ภูมิปัญญานั้นไม่ได้ หมายถึง เพียงการศึกษาอดีตความคิด ของคนไทยในอดีต แต่หมายถึงศักยภาพในการประสานความรู้ใหม่ ๆ และประสบการณ์ ใหม่ ๆ เพื่อให้เกิดทางเลือกใหม่ นั่นคือ ภูมิปัญญาคุณหนึ่งย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามการ พัฒนารอบรู้ของสังคม (ชวีช ปุณโณทก. 2531 : 40 – 41 ; อ้างใน รัตนะ บัณฑิต. 2535 : 18)

ภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น และภูมิปัญญาไทย เป็นคำที่ได้ยินกัน อย่างแพร่หลาย ทั้งองค์กรภาครัฐและองค์กรเอกชน หมายถึง ความรู้ ความคิด สติปัญญา ของชาวบ้าน หรือของแต่ละท้องถิ่น ที่สั่งสม เรียนรู้ สืบต่อกันมาเป็นเวลายาวนาน และได้ นำมาผสมผสานกับการดำเนินชีวิตประจำวันอย่างต่อเนื่อง บางอย่างก็รับใช้สังคมได้อยู่ บางอย่างก็ปรับเปลี่ยนไปให้เหมาะสม และบางอย่างก็เป็นอนุสรณ์ให้คนรุ่นหลัง ได้มีโอกาส ศึกษาอดีตต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ใน คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. 2544 ค : 153)

จากความหมายที่กล่าวข้างต้น สรุปได้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญา ท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ วิธีการ ความสามารถ และประสบการณ์ของบุคคลในท้องถิ่นที่ใช้ ในการแก้ปัญหา หรือดำเนินชีวิต โดยได้รับการถ่ายทอดมาผ่านการพัฒนาอย่างต่อเนื่องให้ เหมาะสมกับยุคสมัย จนสามารถสร้างเป็นผลงานขึ้น แล้วบังเกิดผลเป็นที่พอใจ

ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2541 : 20) ได้จำแนกภูมิปัญญา ชาวบ้านไว้ 3 ลักษณะ คือ

1. ภูมิปัญญาจากการใช้ชีวิตในธรรมชาติ เนื้อหาของภูมิปัญญา คือ การอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับธรรมชาติในลักษณะกฎเกณฑ์ ที่พึงปฏิบัติ และข้อห้ามที่ไม่ให้ชาวบ้านปฏิบัติ เช่น ความเชื่อต่อธรรมชาติต่าง ๆ เรื่องของผี ที่ทำให้เกิดสภาวะสมดุลของการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับธรรมชาติ ระบบเหมืองฝาย ฝายน้ำ ฝายนา เป็นต้น

2. ภูมิปัญญาจากประสบการณ์การอยู่ร่วมกัน ภูมิปัญญาแบบนี้พฤติกรรม ตามแบบแผนของสังคม มีกฎเกณฑ์บอกอย่างนั้น อย่างนี้ไม่ดี มีระบบความสัมพันธ์ของ การอยู่ร่วมกันอย่างสันติเป็นหลัก มีความเข้าใจในอนิจจังของชีวิตเป็นสูงสุด รูปธรรมที่

แสดงออก คือ ความเชื่อเรื่อง บรรพบุรุษ เช่น ปู่ตา ปู่ย่า ผีพ่อ ผีแม่ และพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นต้น

3. ภูมิปัญญาจากประสบการณ์เฉพาะด้าน เช่น ภูมิปัญญาจากประสบการณ์การทำมาหากินในด้านต่าง ๆ ภูมิปัญญาด้านการรักษาโรค เป็นต้น

เสรี พงศ์พิศ (2529 : 147 ; อ้างใน วิสากุล กองทองนอก. 2543 : 12 - 13) ได้กล่าวถึง ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น 2 ลักษณะ คือ

1. ลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นการศึกษาโลกทัศน์ จีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับ การเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่า และความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน

2. ลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็นเรื่องเฉพาะด้าน เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะ ดนตรี และอื่น ๆ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในลักษณะที่เป็นธรรม และลักษณะที่เป็นรูปธรรมจะสะท้อนออกมาใน 3 ลักษณะ ที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกัน คือ

1. ความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด คือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์ ธรรมชาติ

2. ความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ที่ร่วมในสังคม หรือในชุมชน

3. ความสัมพันธ์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้ทั้งหลาย ทั้งสามลักษณะดังกล่าว คือ ชีวิตของชาวบ้านที่สะท้อนออกมาถึงภูมิปัญญาในการดำเนินชีวิตอย่างมีเอกภาพ และเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน

สามารถ จันทร์สุริย์ (2533 : 10 ; อ้างใน สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. 2541 : 18 - 19) ได้กล่าวถึง ลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้าน 3 ลักษณะ คือ

1. ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกันระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์พืชธรรมชาติ

2. ความสัมพันธ์ของคนกับคนอื่น ๆ ที่ร่วมกันในสังคม หรือในชุมชน

3. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ ตลอดทั้งสิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้ทั้งหลาย

วิชา ทรวงแสวง (2538 : 64 - 65) ได้กล่าวถึง ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น 2 ลักษณะ คือ

1. ด้านที่เป็นนามธรรม ได้แก่ ความคิด ความเชื่อ และคุณค่าที่ปัจเจกชน และท้องถิ่น ได้สืบทอดและปรับปรุงต่อกันมา ภูมิปัญญาในลักษณะนี้ปรากฏในรูปของศาสนา พิธีกรรม นิทาน เพลง สุภาษิต การสั่งสอน เป็นต้น

2. ด้านที่เป็นวัตถุ ได้แก่ อุปกรณ์ เครื่องมือ สิ่งปลูกสร้าง อาชีพต่าง ๆ เป็นต้น กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ (2539 : 3) ได้กล่าวถึง ลักษณะของ ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ

1. เป็นองค์ความรู้ และประสบการณ์ที่มีส่วนของคุณธรรม จริยธรรม สอดแทรกอยู่

2. สร้างสรรค์ประโยชน์สุขให้แก่คน และสังคม อย่างสอดคล้องกับ ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ (2542 : 12) ได้กล่าวถึง ลักษณะของ ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ

1. เป็นรูปธรรม ได้แก่ วัตถุและการกระทำทั้งหลาย

2. เป็นนามธรรม คือ ความรู้ ความเชื่อ ความสามารถ หรือแนวทางในการแก้ปัญหาและป้องกันปัญหา รวมทั้งการสร้างความสุขให้กับชีวิต

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2544 ก : 45 - 46) ได้กำหนดภูมิปัญญาชาวบ้านเป็น 4 ลักษณะ คือ

1. ความเชื่อและโลกทัศน์ ที่บ่งบอกลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในธรรมชาติ เหนือธรรมชาติ และระหว่างมนุษย์ด้วยกัน

2. วิธีการดำรงชีวิต การแก้ปัญหา และการปรับตัวกับสิ่งแวดล้อม และกระแสดความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม

3. ศิลปกรรม และประดิษฐ์กรรม ในรูปเครื่องมือ ของใช้ ศิลปวัตถุ ที่มีแรงบันดาลใจจากสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมตามพื้นภูมิที่หลากหลายระหว่างภูมิภาค

4. กระบวนการและพฤติกรรมการเรียนรู้ การถ่ายทอดภูมิปัญญาและประสบการณ์การให้การศึกษาอบรม และการแก้ปัญหามาตามพื้นฐานวัฒนธรรม และปรัชญาญาณของชาวบ้าน

จากแนวคิดของนักการศึกษาดังกล่าวข้างต้น สรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะสำคัญ 2 ลักษณะ คือ

1. รูปธรรม คือ วัตถุ และการกระทำทั้งหลายที่สามารถปฏิบัติได้ และมองเห็นได้ชัดเจน

2. นามธรรม คือ ความรู้ ความเชื่อ คติ แนวคิด ความสามารถ หรือแนวทางในการแก้ปัญหา และการป้องกันปัญหา รวมทั้งการสร้างความสุขในชีวิต

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2542 : 2 - 3) ได้กำหนดลักษณะของภูมิปัญญาไทย โดยกำหนดเป็น 9 ด้าน คือ

1. ด้านเกษตรกรรม ได้แก่ ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ทักษะ และเทคนิคด้านการเกษตรกับเทคโนโลยี โดยการพัฒนาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งคนสามารถพึ่งพาตนเองในสถานการณ์ต่าง ๆ ได้ เช่น การทำการเกษตรแบบผสมผสาน การแก้ปัญหาการเกษตรด้านการตลาด การแก้ปัญหาด้านการผลิต และการรู้จักปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการเกษตร เป็นต้น

2. ด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ได้แก่ การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลิต เพื่อการบริโภคอย่างปลอดภัย ประหยัด และเป็นธรรม อันเป็นขบวนการใช้ชุมชนท้องถิ่น สามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ ตลอดทั้งการผลิตและการจำหน่ายผลผลิตทางหัตถกรรม เช่น การรวมกลุ่มโรงงานยางพารา กลุ่มโรงสี กลุ่มหัตถกรรม เป็นต้น

3. ด้านการแพทย์แผนไทย ได้แก่ ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของคนในชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองทางด้านสุขภาพและอนามัยได้ เช่น ยาจากสมุนไพรอันมีหลากหลาย การนวดแผนโบราณ การดูแลรักษาสุขภาพแบบพื้นเมือง เป็นต้น

4. ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ความสามารถเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งการอนุรักษ์ การพัฒนา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน เช่น การบวชป่า การสืบชะตาแม่น้ำ การทำแนวปะการังเทียม การอนุรักษ์ป่าชายเลน การจัดการป่าต้นน้ำ และป่าชุมชน เป็นต้น

5. ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน ได้แก่ ความสามารถในด้านการสะสมและบริหารกองทุนและสวัสดิการชุมชน ทั้งที่เป็นเงินตราและโภคทรัพย์ เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงให้แก่ชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในกลุ่ม เช่น การจัดการกองทุนของชุมชนในรูปของสหกรณ์ออมทรัพย์รวมถึงความสามารถในการจัดสวัสดิการ ในการประกันคุณภาพชีวิตของคนให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม โดยการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการ

รักษาพยาบาลของชุมชน และการจัดระบบสวัสดิการบริการชุมชน

6. ด้านศิลปกรรม ได้แก่ ความสามารถในการสร้างสรรค์ผลงานทางด้านศิลปะสาขาต่าง ๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม นาฏศิลป์ ดนตรี ทัศนศิลป์ คีตศิลป์ การละเล่นพื้นบ้าน และนันทนาการ เป็นต้น

7. ด้านภาษาและวรรณกรรม ได้แก่ ความสามารถในการอนุรักษ์และสร้างสรรค์ผลงานด้านภาษา คือ ภาษาถิ่น ภาษาไทยในภูมิภาคต่าง ๆ รวมถึงด้านวรรณกรรมท้องถิ่น และการจัดทำสารานุกรมภาษาถิ่น การปริวรรตหนังสือโบราณ การฟื้นฟูการเรียนการสอนภาษาถิ่นของท้องถิ่นต่าง ๆ

8. ด้านปรัชญา ศาสนา และประเพณี ได้แก่ ความสามารถประยุกต์ และปรับใช้หลักธรรม คำสอนทางศาสนา ปรัชญา ความเชื่อ และประเพณี ที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อบริบททางเศรษฐกิจสังคม เช่น การถ่ายทอดวรรณกรรม คำสอน การบวชป่า การประยุกต์ประเพณีบุญประเพณีต่าง ๆ เป็นต้น

9. ด้านโภชนาการ ได้แก่ ความสามารถในการเลือกสรร ประดิษฐ์และปรุงแต่งอาหารและยา ได้เหมาะสมกับความต้องการของร่างกายในสภาวะการณต่าง ๆ ตลอดจนผลิตเป็นสินค้า และบริการส่งออกที่ได้รับความนิยมแพร่หลายมาก รวมถึงการขยายคุณค่าของทรัพยากรด้วย

การเรียนรู้ของผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่น

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2541 : 203 - 204) ได้สรุปว่า การเรียนรู้ของผู้ทรงปัญญาไว้ ดังนี้

1. การเรียนรู้ ผักผ่อน และได้รับการอบรมสอนสั่งจากญาติผู้ใหญ่ พ่อแม่ ครอบครัวและผู้มีพระคุณบางคน เข้าวัดฟังธรรม บางคนเข้าป่าเรียนรู้จากธรรมชาติ
2. เรียนรู้จากธรรมชาติ สภาพแวดล้อมทางครอบครัว ชุมชน ตลอดจนการดำเนินชีวิตในชุมชนที่เป็นแรงกระตุ้น เป็นแรงผลักดัน หรือเป็นแรงจูงใจให้ผู้ทรงปัญญานำสิ่งเหล่านี้มาไตร่ตรองแล้วนำมาเป็นฐานการเรียนรู้ของตนเองในเวลาต่อมา
3. การศึกษาจากสถาบันการศึกษา ไม่ว่าจะเป็นวัด โรงเรียน มหาวิทยาลัย หรือหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ผู้ทรงปัญญาชาวบ้านหลายท่านจบเพียงประถมศึกษาจากวัด และโรงเรียนแล้วอาจได้รับการศึกษา การฝึกอบรมจากหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกิจกรรมที่ทำหลายคน ได้รับความรู้จากการเข้าร่วมฝึกอบรม นำมาปรับให้สอดคล้องกับสภาพพื้นที่ของตนเอง

4. การเรียนรู้ทางกิจกรรมต่าง ๆ ที่สถาบันการศึกษาและสถาบันอื่น ๆ จัดขึ้น พบว่า ผู้ทรงปัญญาที่ผ่านการศึกษาระดับอุดมศึกษาหลายท่าน ขณะที่เรียนอยู่ที่พยายามที่จะร่วมกิจกรรมของสถาบันตนเอง และหน่วยงานภายนอกจัดขึ้น ทำให้ได้รับความรู้มากมาย

5. เรียนรู้จากผู้ทรงปัญญา จากตำราทั้งเก่าและใหม่ เป็นการเรียนรู้โดยตรง

6. เรียนรู้จากการอบรม ฝึกฝนจากองค์กรภาครัฐและเอกชน โดยเฉพาะในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา หน่วยงานราชการต่าง ๆ ได้นำความรู้เทคโนโลยีสมัยใหม่สู่ชุมชน ทำให้เกิดความรู้ใหม่ แล้วนำมาประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องในชีวิตของตนเอง

7. เรียนรู้จากการปฏิบัติงานตามภาระหน้าที่ ครูอาจารย์หลายท่านได้ตระหนักว่า นอกจากสอนเด็กในโรงเรียนแล้วจำเป็นต้องขยายการศึกษาไปสู่ชุมชน

8. เรียนรู้จากการสัมผัส สัมพันธ์กับคนในชุมชนและสภาพแวดล้อมในพื้นที่ปฏิบัติงาน ผู้ทรงภูมิปัญญาเข้าไปสัมผัสกับชุมชนเกิดการเรียนรู้ และเห็นคุณค่าของภูมิปัญญา

9. เรียนรู้จากการทดลองปฏิบัติ เป็นลักษณะร่วมมือของทุกท่านเพราะผู้ทรงปัญญาได้ลงมือปฏิบัติเอง

10. เรียนรู้จากเครือข่ายความร่วมมือระหว่างผู้ทรงปัญญาชาวบ้าน นักพัฒนา ผู้สนใจทั้งระดับชุมชน อำเภอ จังหวัด ในประเทศและต่างประเทศ เป็นการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกัน เครือข่าย

11. ถิ่นนี้จากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในแนวทางการปฏิบัติด้านต่าง ๆ ทำให้เกิดการเรียนรู้ สืบทอด และนำภูมิปัญญาที่ตนเองมีอยู่เข้ามาพัฒนา และการใช้ในชีวิตตนเอง

ความหมายและแนวคิดเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้

ปัจจุบันประเทศต่าง ๆ ได้ให้ความสนใจในการจัดแหล่งเรียนรู้ เพื่อสนองการศึกษาตลอดชีวิตตามความแตกต่างของบุคคลในระดับต่าง ๆ เป็นจำนวนไม่น้อยและนับวันจะเพิ่มพูนมากขึ้น เพราะได้ตระหนักดีว่าเป็นวิธีการให้การศึกษตลอดชีวิตที่ถูกต้อง ถือได้ว่าเป็นการช่วยให้เกิดการเรียนรู้ในด้านต่าง ๆ ที่เหมาะสมกับการดำรงชีวิตของแต่ละบุคคล เนื่องจากการศึกษาเป็นสิ่งจำเป็นก่อให้เกิดการพัฒนาปัญญา นำมาซึ่งเสถียรภาพและความมั่นคงของประเทศทุก ๆ ด้านในประเทศอังกฤษเมื่อดำเนินการเรื่อง “ปฏิรูปการศึกษา” นั้น

พบว่า “การสร้างลักษณะนิสัยแห่งการเรียนรู้” สำคัญที่สุด การเรียนรู้จึงเป็น “วาระสำคัญแห่งชาติ” ที่รัฐบาลต้องดำเนินการให้ประชาชนได้เข้าใจและซาบซึ้ง กับมรดกวัฒนธรรมของชาติ ทรัพยากรหลักที่สำคัญที่รัฐบาลอังกฤษกำหนดบทบาทให้เป็น “ชุมพลแห่งการเรียนรู้” เป็น “แหล่งเรียนรู้” ที่สำคัญนั้นมีอยู่หลายประเภท (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. 2544 : 7) ในต่างประเทศแหล่งเรียนรู้ปรากฏขึ้นเมื่อต้นปี 1960 แนวคิดดั้งเดิมเป็นการบูรณาการระหว่างบริการโสตทัศนูปกรณ์กับบริการห้องสมุดเข้าไว้ภายใต้หน่วยงานเดียวกัน เพื่อจะสนองความต้องการเรียนรู้ ทางการศึกษาของประชาชนในชุมชน โดยบรรณารักษ์มีส่วนช่วยให้แนวคิด ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรทั้งหมด เพื่อการเรียนรู้อย่างกว้าง ๆ โดยวิธีการศึกษาอย่างอิสระส่วนผู้ชำนาญในด้านสื่อต่าง ๆ และด้านการอ่านได้ให้แนวคิดในการเรียนรู้โดยการใช้สื่อในรูปแบบ คือ

1. ภูมิปัญญา เกิดจากการสังสมกันจากประสบการณ์ของชีวิตสังคม ในภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน และถ่ายทอดกันมาเป็นวัฒนธรรม
  2. ปราชญ์ชาวบ้าน ซึ่งบุคคลที่ได้รับการยอมรับจากชุมชนให้สามารถถ่ายทอดชี้แนะให้ความเห็นต่อชุมชนท้องถิ่น ๆ นั้น
  3. แหล่งวิทยาการให้การศึกษาในชุมชน เช่น สถาบันครอบครัว ชุมชน วัด หรือสถาบันทางศาสนา หน่วยงานราชการที่อยู่ในพื้นที่ และสถานประกอบการต่าง ๆ เป็นต้น
- ความหมายของแหล่งเรียนรู้

มีนักวิชาการและนักการศึกษาให้ความหมายของคำว่า “แหล่งเรียนรู้” ไว้อย่างหลากหลาย ดังนี้

กู๊ด (Good 1973 : 114) ได้ให้ความหมายของ แหล่งเรียนรู้ว่า หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ในชุมชนเป็นสิ่งที่มีความรู้ทางการศึกษาที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการเรียนการสอนได้ เช่น พิพิธภัณฑ์ โรงมหรสพ ห้องสมุด สวนสาธารณะ เป็นต้น นอกจากนี้ยังรวมถึงบุคคล หรือกลุ่มคนที่อยู่ในชุมชนด้วย

กรมสามัญศึกษา (2544 : 4) ได้ให้ความเห็นว่า แหล่งเรียนรู้มีเป้าหมาย เพื่อพัฒนาทักษะและความสามารถต่าง ๆ ที่จะช่วยให้บุคคลแต่ละคนสามารถเป็นผู้เรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิต และเพื่อให้ผู้เรียนได้ใช้ศักยภาพอย่างเต็มกำลังความสามารถ หรืออาจกล่าวได้ว่าแหล่งเรียนรู้ช่วยให้ผู้เรียนเป็นผู้ยอมรับความเป็นจริงแห่งตน (Self-actualization)

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2544 : 3) ได้กล่าวถึง แหล่งเรียนรู้ว่าเป็น “แหล่ง” หรือ “ที่รวม” อันอาจเป็นสถานที่หรือศูนย์รวมที่ประกอบด้วย ข้อมูล ข่าวสาร ความรู้และกิจกรรมที่มีกระบวนการเรียนรู้ หรือกระบวนการเรียนการสอนที่มีรูปแบบแตกต่างจากกระบวนการเรียนการสอนที่มีครูเป็นผู้สอน มีระยะเวลาเรียนยืดหยุ่น สอดคล้องกับความต้องการ และความพร้อมของผู้เรียนมีการประเมิน และการวัดผลการเรียน ที่มีลักษณะเฉพาะสร้างขึ้นให้เหมาะสมกับการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ไม่จำเป็นต้องเป็นรูปแบบเดียวกับการประเมินผลในชั้นเรียน หรือห้องเรียนนั้น ซึ่งมีการจัดแหล่งเรียนรู้อยู่มากมายทั้งที่เป็นภาครัฐและเอกชน โดยมีวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งเป็นการเฉพาะแตกต่างกันออกไป จะเป็นพิพิธภัณฑ์ สวนพฤกษศาสตร์ หรือแม้แต่หอสมุดแห่งชาติ และอุทยานประวัติศาสตร์

หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมสามัญศึกษา (2544 : 6) ได้กล่าวถึง แหล่งเรียนรู้ว่า หมายถึง แหล่งข้อมูลข่าวสาร สารสนเทศ แหล่งความรู้ ทางวิชาการ และประสบการณ์ ที่สนับสนุนส่งเสริมให้ผู้เรียนใฝ่เรียน ใฝ่รู้ แสวงหาความรู้ และเรียนรู้ด้วยตนเองตามอัธยาศัย อย่างกว้างขวางและต่อเนื่องจากแหล่งต่าง ๆ เพื่อเสริมสร้างให้ผู้เรียนเกิดกระบวนการเรียนรู้ และเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้การเรียนรู้ในโลกปัจจุบันนี้ มุ่งเสริมสร้างให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเอง โดยไม่จำเป็นต้องเรียนรู้ หรือได้รับความรู้จากครูในห้องเรียนเท่านั้น แต่สามารถเรียนรู้ได้จากแหล่งต่าง ๆ ที่มีอยู่รอบตัว ได้แก่ พ่อแม่ ชุมชน เพื่อน สถาบันทางศาสนา การอ่านหนังสือพิมพ์ คู่มือทัศน์ และทันสมัยที่สุด คือ การใช้คอมพิวเตอร์และเข้าสู่ระบบ อินเทอร์เน็ต ฯลฯ ซึ่งทุกคนจะได้รับความรู้ตามที่ตนต้องการ การเรียนรู้จึงสนุก ไม่เกิดความเครียด (ชัย รัชงาม. 2542 : 31 - 32)

กรมสามัญศึกษา (2542 : 9) ให้ความหมายของคำว่าแหล่งเรียนรู้ว่า แหล่งเรียนรู้หมายถึง ถิ่น ที่อยู่ บริเวณ บ่อเกิด แห่ง ที่ หรือศูนย์รวมความรู้ ที่ให้เข้าไปศึกษาหาความรู้ ความเข้าใจและความชำนาญ

วิททิชซ์ และสคัลเลอร์ (Wittich and Schuller. 1962 : 229) ให้ความหมายคำว่า แหล่งเรียนรู้ในชุมชน หมายถึง ประชาชน สถานที่ และสิ่งของที่อยู่ในชุมชน ซึ่งสามารถนำเอามาใช้เพื่อให้ผู้อื่นมีประสบการณ์ตรง

นิโคลส์ (Nichols. 1971 : 341) ให้ความหมายคำว่า แหล่งเรียนรู้ในชุมชน หมายถึง แหล่งที่เป็นวิชาการสำหรับโรงเรียน ประกอบด้วยประชาชน สถานที่ สิ่งต่าง ๆ และกิจกรรมทั้งหลายที่นำมาใช้ในการจัดการศึกษาของนักเรียน เพื่อให้เป็นพลเมืองดี

ไพพรรณ เกียรติโชติชัย (2541 : 104) กล่าวว่า แหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รวมตัวเอง เมื่อได้ปฏิสัมพันธ์ด้วยทางประสาทสัมผัสแล้วจะทำให้เกิด ความรู้ ความเข้าใจความเท่าทัน ความเป็นไปต่าง ๆ และความเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่าง ๆ รอบตัวช่วยให้ทันโลกทันเหตุการณ์สามารถดำรงชีวิตอยู่ในโลกของการเปลี่ยนแปลงได้อย่าง เป็นสุข

สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดมหาสารคาม (2545 : 4) ได้ให้ความหมายของคำว่า แหล่งเรียนรู้ หมายถึง แหล่งข้อมูล ข่าวสาร สารสนเทศ แหล่งความรู้ วิทยากร ภูมิปัญญาชาวบ้าน และประสบการณ์อื่น ๆ ที่สนับสนุน ส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิด กระบวนการเรียนรู้และเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้

สรุปได้ว่า แหล่งเรียนรู้ หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ในชุมชนเป็นสิ่งที่มีความค่าทางการศึกษาที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการเรียนการสอนได้ เช่น พิพิธภัณฑ์ โรง มหรรพ หอสมุด สวนสาธารณะ แหล่งข้อมูลข่าวสาร สารสนเทศ วิทยากร ประสบการณ์ วัตถุสิ่งของต่าง ๆ ที่มีอยู่ในท้องถิ่น สมาคม บุคคล สถานที่ สถาบัน หน่วยงาน และ วัตถุประสงค์ของที่มมนุษย์สร้างขึ้นเทคโนโลยี สิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ กิจกรรม ประเพณี หรือการ ดำรงชีวิตในชุมชนในท้องถิ่นที่มีความค่า และมีความสำคัญต่อการเรียนการสอน เพราะทำให้ ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้

บริบทของชุมชนบ้านหนองนาไร่เดียว

ประวัติความเป็นมาของบ้านหนองนาไร่เดียว

ตามตำนานที่เล่าขานสืบต่อกันมา กล่าวว่า ตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษชาวบ้านรุ่น แรกที่มาอาศัยอพยพมาจากบ้านจาน อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม เมื่อ พ.ศ. 2436 เพื่อมาตั้งถิ่นฐานใหม่ ประมาณ 6-7 ครอบครัว พอมารถึงบริเวณดังกล่าวเห็นภูมิประเทศดี ลักษณะเป็นทุ่งกว้างและติดกับหนองน้ำใหญ่แห่งหนึ่งชื่อหนองนา เหมาะแก่การเพาะปลูกและ เลี้ยงสัตว์ จึงปักหลักก่อสร้างบ้านต่อมาชุมชนขยายเป็นวงกว้างขึ้นจนสามารถตั้งเป็นหมู่บ้าน ได้ และตั้งชื่อหมู่บ้านตามหนองน้ำแห่งนั้นว่า หนองนาไร่เดียว เป็นชื่อหมู่บ้านตั้งแต่นั้นเป็น ต้นมา

ต่อมาปี พ.ศ. 2530 ได้มีการแยกหมู่บ้าน เพราะชุมชนขยายเป็นวงกว้างขึ้น เพื่ออำนวยความสะดวก จึงมีการแบ่งการปกครองออกเป็น 4 หมู่ ได้แก่

หมู่ที่ 6	ชุมชนดั้งเดิม	
หมู่ที่ 11	แยกออกเมื่อ	พ.ศ. 2530
หมู่ที่ 13	แยกออกเมื่อ	พ.ศ. 2534
หมู่ที่ 14	แยกออกเมื่อ	พ.ศ. 2536

บ้านหนองนาไร่เดียวเดิมเป็นส่วนหนึ่งของอำเภอเขียงยืน ทางราชการได้แบ่งพื้นที่การปกครองออกมาตั้งเป็น กิ่งอำเภอชื่นชม ตามประกาศกระทรวงมหาดไทย เมื่อ วันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2540 โดยมีผลบังคับตั้งแต่วันที่ 1 กรกฎาคม ปีเดียวกัน และต่อมาในวันที่ 24 สิงหาคม พ.ศ. 2550 ได้มีพระราชกฤษฎีกายกฐานะขึ้นเป็น อำเภอชื่นชม โดยมีผลบังคับตั้งแต่วันที่ 8 กันยายน ปีเดียวกัน

สภาพทั่วไปทางด้านการเมืองการปกครอง

การปกครอง บ้านหนองนาไร่เดียว เป็นชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานมายาวนาน มีผู้นำปกครองมาโดยตลอดตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งมีผู้ใหญ่บ้าน ปกครองหมู่บ้านตามลำดับดังนี้

1. นายบาล อันละคร
2. นายมิ่ง บรรดิษฐ์
3. นายสิงห์ สายแสน
4. นายบาล อันละคร
5. นายพัน บัณฑิต
6. นายสมดี ยี่ชวน
7. นายศักดิ์ดา บรรดิษฐ์

ปัจจุบันพื้นที่ชุมชนบ้านหนองนาไร่เดียว แบ่งการปกครองออกเป็น 4 หมู่บ้าน โดยมีองค์การบริหารส่วนตำบลเป็นผู้ดูแล และมีผู้นำชุมชนที่ได้มาจากการเลือกตั้งของชาวบ้าน 4 หมู่บ้าน แสดงดังใน ตารางที่ 1

ตารางที่ 1 แสดงการปกครองชุมชน บ้านหนองนาไร่เดียว

ชื่อหมู่บ้าน	หมู่ที่	ผู้ใหญ่บ้าน				
		พ.ศ. 2530 - 2535	พ.ศ. 2536 - 2540	พ.ศ. 2541 - 2545	พ.ศ. 2546 - 2550	พ.ศ. 2551 - 2553
บ้านหนองนาไร่เดียว	6	นายพัน บัณฑิต	นายสมดี ชัยวน	นายศักดิ์ ชัยวน	นายศักดิ์ดา บรรดิษฐ์	นายชัน ไชยสุข
บ้านนาอุดม	11	นายถนอม โพธิ์ศรี	นายถนอม โพธิ์ศรี	นายถนอม โพธิ์ศรี	นายถนอม โพธิ์ศรี	นายถนอม บรรดิษฐ์
บ้านนาสมบูรณ์	13			นายศรีกาย สายแสน	นายสมดี ชุนราช	นายสมดี ชุนราช
บ้านนาเจริญ	14		นายคำบอน ชิ่งเรืองฤทธิ์	นายคำบอน ชิ่งเรืองฤทธิ์	นายบุญมี มากองสี	นายบุญมี มากองสี

สภาพทั่วไปทางด้านกายภาพ

ลักษณะภูมิประเทศ ชุมชนบ้านหนองนาไร่เดียว ประกอบด้วย 4 หมู่บ้าน จำนวนประชากรในหมู่บ้าน 2,246 คน จำนวนหลังคาเรือน 507 หลังคาเรือน มีพื้นที่ทั้งหมด 5,748 ไร่ ของพื้นที่ทั้งหมด มีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ราบลุ่มสลับกับป่าโคกและคอน ซึ่งพื้นที่ป่าชุมชนคอนปู่ตามีพื้นที่ประมาณ 17 ไร่ สภาพป่าเป็นป่าดิบแล้ง ลักษณะดินไม้ในบริเวณป่าจะเป็นป่าหนาที่บ มีทั้งต้นไม้ตั้งแต่ขนาดใหญ่ ขนาดกลาง ขนาดเล็ก รวมถึงเถาวัลย์ต่าง ๆ อีกด้วย และยังมีสมุนไพรหลายชนิด เป็นแหล่งทำมาหากินของคนในชุมชน และที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ เป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์มากของชุมชน ซึ่งห้ามบุคคลใดก็แล้วแต่เข้าไปบุกรุก เพราะมีความเชื่อว่าถ้าใครฝ่าฝืนก็จะมีอันเป็นไป ดังนั้น พื้นที่ป่าชุมชนคอนปู่ตาจึงยังคงมีต้นไม้ไม่น้อยใหญ่ปกคลุมอยู่หนาที่บ สภาพดินส่วนใหญ่เป็นดินร่วนปนทราย ซึ่งเป็นดินค่อนข้างขาดความอุดมสมบูรณ์และไม่อุ้มน้ำ ไม่เหมาะสำหรับการเพาะปลูก แต่ชาวบ้านจะมีวิธีการปรับสภาพดิน เพื่อให้เหมาะแก่การเพาะปลูกก่อนปลูกพืชเสมอ มีแหล่งน้ำตามธรรมชาติ ได้แก่ ห้วยและหนองอยู่บริเวณรอบ ๆ ชุมชน ทำให้ชุมชนมีน้ำใช้ในการอุปโภคบริโภค แต่ถ้าใช้กันอย่างเต็มที่ในฤดูแล้งน้ำก็อาจไม่พอใช้ได้

ที่ตั้งและอาณาเขตติดต่อ

บ้านหนองนาไร่เดียว ตั้งอยู่ทางทิศเหนือสุดของจังหวัด มีอาณาเขตติดต่อกับอำเภอข้างเคียง ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับ อำเภอกระนวน (จังหวัดขอนแก่น) และอำเภอห้วยเม็ก (จังหวัดกาฬสินธุ์)

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ อำเภอห้วยเม็ก และอำเภอยางตลาด (จังหวัดกาฬสินธุ์)

ทิศใต้ ติดต่อกับ อำเภอเชียงยืน

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ อำเภอคำสูง (จังหวัดขอนแก่น)

ลักษณะภูมิอากาศ

สภาพอากาศโดยทั่วไปของชุมชนบ้านหนองนาไร่เดียว แบ่งออกเป็น 3 ฤดู คือ

1. ฤดูร้อน เริ่มประมาณปลายเดือน กุมภาพันธ์ ถึงปลายเดือน พฤษภาคม อากาศร้อนต่ำสุดที่อุณหภูมิประมาณ 36 องศาเซลเซียส และสูงสุดที่อุณหภูมิประมาณ 40 องศาเซลเซียส

2. ฤดูฝน เริ่มปลายเดือน พฤษภาคม ถึงกลางเดือน ตุลาคม เดือนที่ฝนตกมากที่สุด คือ เดือน สิงหาคม ในบางปีจะมีฝนตกชุกตลอดทั้งฤดู และทำให้เกิดน้ำท่วม

3. ฤดูหนาว เริ่มกลางเดือน ตุลาคม ถึงปลายเดือน กุมภาพันธ์ อุณหภูมิต่ำสุดที่ประมาณ 8 องศาเซลเซียส

สภาพทางด้านสังคม วัฒนธรรม และประเพณี

ชุมชนบ้านหนองนาไร่เดียว มีสภาพสังคมแบบเครือญาติเกี่ยวพันซึ่งกันและกัน เป็นสังคมเกษตรกรรมพึ่งพาตนเองเป็นหลัก กล่าวคือ เป็นสังคมที่อยู่ได้ด้วยตนเอง ทางด้านการผลิตจะใช้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และมีการรับเอาค่านิยม คติ ความเชื่อ แนวคิดในการดำเนินชีวิตมาจากพระพุทธศาสนา อีกทั้งมีการรอบจารีตประเพณีโบราณ เช่น ฮีตสิบสอง คองสิบสี่ ซึ่งเป็นแนวทางที่คนในชุมชนยังมีการยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน รวมถึงแนวความเชื่อในด้านต่าง ๆ ที่หล่อหลอมชุมชนแห่งนี้ให้กลายเป็นสังคมที่เรียบง่าย สงบสุข และมีวิถีชีวิตที่น่าสนใจ น่าเรียนรู้ เพราะชุมชนแห่งนี้มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานจนเกิดการสั่งสมทางด้านภูมิปัญญาสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน ทั้งมีการเคลื่อนย้ายอพยพของกลุ่มคนหลายกลุ่มมาอาศัยอยู่ ณ พื้นที่แห่งนี้ จนกลายเป็นชุมชนบ้านหนองนาไร่เดียวในปัจจุบัน

จากการศึกษากิจกรรมต่าง ๆ ในการดำรงชีวิตของคนใน ชุมชนบ้านหนองนาไร่เดียว พบว่า มีวิถีชีวิตและวัฒนธรรมแบบดั้งเดิมมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน ท่ามกลางการหลั่งไหลของวัฒนธรรมตะวันตก แต่อย่างไรก็ตามวัฒนธรรมประเพณีที่ยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษจนถึงปัจจุบันก็ยังปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน เช่น ประเพณี “ฮีตสิบสอง” มี ดังนี้

เดือนอ้าย	บุญข้าวกรรม (ปริวาสกรรม)
เดือนยี่	บุญคูณลาน หรือ บุญกุ่มข้าว
เดือนสาม	บุญข้าวจี่
เดือนสี่	บุญผะเหวด หรือ บุญมหาชาติ
เดือนห้า	บุญสงกรานต์
เดือนหก	บุญซำฮะ (เบิกบ้าน)
เดือนเจ็ด	บุญบังไฟ
เดือนแปด	บุญเข้าพรรษา
เดือนเก้า	บุญข้าวประดับดิน

เดือนสิบ	บุญข้าวสาก
เดือนสิบเอ็ด	บุญออกพรรษา
เดือนสิบสอง	บุญกฐิน

ด้านศาสนาและความเชื่อ

ชุมชนบ้านหนองนาไร่เดียว เป็นชุมชนที่นับถือศาสนาพุทธ ชาวบ้านจึงเป็นพุทธศาสนิกชนกันทั้งหมู่บ้าน ยึดมั่นศรัทธาและเจริญรอยตามพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง โดยจะเห็นได้จากเมื่อถึงเทศกาลประเพณีต่าง ๆ เช่น งานบุญเข้าพรรษา และออกพรรษา ชาวบ้านจะร่วมกันจัดงานทุกปี ในชุมชนบ้านหนองนาไร่เดียวมีวัดหนึ่งแห่ง คือ วัดโพธิ์ศรีเจริญ ส่วนด้านความเชื่อของชุมชนบ้านหนองนาไร่เดียวจะมีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องผี เช่น ผีบรรพบุรุษ ผีปู่ตา ผีตาแฮก โดยเฉพาะผีปู่ตาชุมชนบ้านหนองนาไร่เดียว จะให้ความเคารพนับถือ ขำเกรง เพราะชาวบ้านเชื่อว่า ผีปู่ตาเป็นผู้ปกป้องคุ้มครองคนในหมู่บ้านให้อยู่อย่างสงบสุข ชาวบ้านจะมีการบนบานศาลกล่าว (บ๋า) เช่น การเดินทางไปต่างประเทศก็ต้องมีการบอกกล่าวให้เดินทางโดยสวัสดิภาพ และการคัดเลือกทหารก็จะมี การบนบานศาลกล่าวเพื่อไม่ให้ติดทหาร ซึ่งเมื่อบนไว้แล้วต้องมีการเลี้ยงโดยใช้ยาสองกอก หมากสองคำ (บุหรี่ 2 มวน และหมาก 2 คำ) ซึ่งเป็นเครื่องเคี้ยวหรือเสพของคนโบราณ

นอกจากความเชื่อเรื่องผีแล้ว ชาวบ้านหนองนาไร่เดียว ยังมีความเชื่อเกี่ยวกับการปฏิบัติตนนั้น คือ ขะลำ (ข้อห้าม) ซึ่งเป็นข้อห้ามของกลุ่มชนวัฒนธรรมไทย - ลาว ที่ชาวบ้านหนองนาไร่เดียวยังยึดถือปฏิบัติ เช่น ขะลำการเผาถ่านในหมู่บ้าน ขะลำการฆ่าสัตว์ภายในหมู่บ้าน เป็นต้น เหตุที่ต้องมีการขะลำ เพราะมีคนตายในหมู่บ้าน และเชื่อกันว่าการกระทำของคนในหมู่บ้านในลักษณะนี้ ทำให้คอนตาปู่ผู้ปกป้องคุ้มครองคนในหมู่บ้านไม่พอใจ เนื่องจากผู้คนตัดต้นไม้ในคอนมาเผาถ่าน และฆ่าสัตว์ในหมู่บ้านทำให้เป็นบาป ชาวบ้านจึงต้องขะลำสิ่งเหล่านี้ เมื่อพิจารณาแล้วขะลำอาจเป็นกุศโลบายของคนโบราณ เพื่อสั่งสอนลูกหลานให้ปฏิบัติตนตามฮีตคอง

ด้านการศึกษา

ชุมชนบ้านหนองนาไร่เดียว มีสถานศึกษาเปิดสอนตั้งแต่ระดับอนุบาล ถึงมัธยมศึกษาตอนต้น เป็นโรงเรียนขยายโอกาส โรงเรียนบ้านหนองนาไร่เดียวอยู่ในความรับผิดชอบของ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามหาสารคาม เขต 3 โดยแบ่งได้ ดังนี้

1. ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก มี 1 แห่ง ตั้งอยู่ในพื้นที่ที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบลกุดปลาคุง อำเภอชื่นชม จังหวัดมหาสารคาม

2. โรงเรียนขยายโอกาส 1 แห่ง คือ โรงเรียนบ้านหนองนาไร่เดียว อยู่ใน
พื้นที่ชุมชนบ้านหนองนาไร่เดียว ซึ่งทำการเปิดสอนตั้งแต่ระดับชั้นอนุบาลถึงชั้นมัธยมศึกษา
ปีที่ 3

เมื่อนักเรียนจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 แล้ว จะเข้าศึกษาต่อที่โรงเรียนชื่นชม
วิทยาคาร ในชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย และเมื่อจบชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายนักเรียนได้ไป
ศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษา ในจังหวัดเป็นส่วนใหญ่

ด้านการคมนาคม

การคมนาคมของชุมชนบ้านหนองนาไร่เดียวมีถนนสายหลัก คือ ถนนทาง
หลวงหมายเลข 2268 สายเชียงยืน - คำใหญ่ การเดินทางเข้าตัวเมืองมีรถโดยสารประจำ
ทางผ่านตลอดตั้งแต่เวลา 06.00 - 18.30 น. ยานพาหนะที่ใช้ในชุมชน บ้านหนองนาไร่เดียวมี
ดังนี้

1. รถบรรทุกหกล้อ
2. รถสี่ล้อ
3. รถยนต์
4. รถไถนาเดินตาม
5. รถจักรยานยนต์
6. รถจักรยาน

สภาพทางเศรษฐกิจ การประกอบอาชีพ และเศรษฐกิจทั่วไปของชุมชน

ชุมชนบ้านหนองนาไร่เดียวเป็นชุมชนใหญ่ ฐานะของประชากรในพื้นที่มีฐานะ
ปานกลางส่วนมากจะประกอบอาชีพทำนาเป็นหลัก ชาวบ้านจะทำนาปีละหนึ่งครั้งในช่วงฤดู
ฝน การทำนานั้นชาวบ้านจะทำนาข้าวเหนียว เพื่อใช้บริโภคในครัวเรือน เมื่อเสร็จสิ้นฤดูกาล
ทำนาชาวบ้านจะปลูกอ้อย ปลูกมันสำปะหลังและรับจ้างทั่วไป เช่น ทำงานโรงงานแหวน
ค้าขาย หาสมุนไพรขาย บ้างก็ทำหัตถกรรมพื้นบ้าน เช่น การทอเสื่ออก ทอผ้าไหม ผ้าไหมที่
ชาวบ้านหนองนาไร่เดียวทำนั้นจะทำกันในครัวเรือน ไม่รวมตัวทำเป็นกลุ่ม โดยชาวบ้าน
จะใช้เวลาว่างทอผ้าไหม ลวดลายที่ทอขึ้นก็จะเป็นลายพื้นบ้านที่ชาวบ้านคิดประดิษฐ์มาจาก
ความสร้างสรรค์ เป็นงานฝีมือที่แสดงถึงความเป็นท้องถิ่น เช่นการทอผ้าลายสร้อยดอกหมาก
ซึ่งเป็นลายประจำ จังหวัดมหาสารคาม ชาวบ้านหนองนาไร่เดียว ก็ทอขึ้นเพื่ออนุรักษ์ลวดลาย
พื้นบ้าน

ส่วนการจักสานเครื่องใช้ในครัวเรือน จะเป็นหน้าที่ของฝ่ายชาย ส่วนมากบุคคลที่ทำก็มีแต่คนรุ่นปู่ รุ่นตา คนรุ่นใหม่ไม่นิยมทำ เพราะมีเครื่องมือที่ใช้สะดวกในปัจจุบันมากกว่าเครื่องจักสาน การทำเครื่องจักสานชาวบ้านจะทำภายในครัวเรือน ผู้ที่จักสานก็จะทำขึ้นเพื่อใช้เอง แต่ถ้ามีคนมาซื้อก็จะขายให้ หรืออาจสั่งให้ทำก็ได้ การทำเครื่องจักสานของชาวบ้านหนองนาไร่เดียวจะไม่ได้ทำทุกครัวเรือน เพราะบางครอบครัวก็ทำไม่เป็น เครื่องจักสานที่ทำขึ้นเช่นกระด้ง ตะกร้า ไซ เป็นต้น

การทำเกษตรแบบพอเพียงเลี้ยงสัตว์ ปลูกพืชผักสวนครัวของชาวบ้านหนองนาไร่เดียวนั้นส่วนมากชาวบ้านจะทำกันทุกครัวเรือน เช่น การปลูกพริก ถั่วลิสง ข้าวโพด ส่วนการเลี้ยงสัตว์นั้นชาวบ้านจะนิยมเลี้ยงวัว ควาย เป็ด ไก่ เพื่อขายและใช้แรงงาน อาชีพเสริมเหล่านี้ได้สร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน ไม่ต้องพึ่งพาจากตลาดหรือพ่อค้าคนกลาง คือ ภายในชุมชนสร้างขึ้นใช้เอง และขายให้กันภายในชุมชน เป็นเศรษฐกิจแบบพึ่งพาในระดับชาวบ้าน ที่คนในชุมชนอยู่ร่วมกันแบบพึ่งพาอาศัยนำไปสู่วิถีของชุมชนที่เข้มแข็ง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. งานวิจัยในประเทศ

อรนุช จันทรโคตร (ม.ป.ป. : 37 - 40) ได้ศึกษาการอนุรักษ์ป่าจากความร่วมมือของบ้านเชิงคอย ตำบลนาม่อง อำเภอกุศุดาบ จังหวัดสกลนคร พบว่า กลุ่มที่มีบทบาทหลักในการอนุรักษ์ป่าบ้านเชิงคอยจะเป็นกลุ่มผู้เฒ่าผู้แก่รวมถึงผู้ใหญ่บ้าน เพราะเป็นหลักสำคัญของหมู่บ้านในด้านการสืบทอดวัฒนธรรมและประเพณีของชุมชน ซึ่งมีส่วนสำคัญยิ่งในการรักษาป่า

สาวิตรี ซาตา (2546 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง สภาพการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียนมัธยมศึกษา อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ผลการศึกษา พบว่า

1. สภาพการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ตามความคิดเห็นของครูผู้สอนโดยภาพรวมอยู่ในระดับ ปานกลาง ด้านการบริหารจัดการและด้านบุคลากรและให้บริการ อยู่ในระดับมาก สภาพการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ตามความคิดเห็นของนักเรียนโดยภาพรวม และรายด้านอยู่ในระดับปานกลาง เรียงตามลำดับ คือ ด้านบุคลากรและการให้บริการ ด้านอาคารสถานที่ และด้านงบประมาณวัสดุครุภัณฑ์

2. ปัญหาการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ตามความคิดเห็นของครูผู้สอนและนักเรียน พบว่า โดยภาพรวมและรายด้านอยู่ในระดับ ปานกลาง เรียงตามลำดับ คือ ด้านงบประมาณวัสดุครุภัณฑ์ ด้านอาคารสถานที่ และด้านบุคลากรและการบริการ

มณฑนา พิพัฒน์เพ็ญ (2547 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่องปฏิบัติการผนวกรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาสู่การศึกษาในระบบโรงเรียน การวิจัยนี้ได้เผยถึงแบบฉบับในการสร้างความจริงของการผนวกรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาสู่การศึกษาในระบบโรงเรียน รวมถึงผลที่มีต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นในระบบความรู้ของโรงเรียน และการสลายตัวตนของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ดำรงอยู่ในชุมชน โดยวิธีวิทยาการวิเคราะห์ห้วงกรรม ซึ่งเอกสาร รายงานการวิจัย และประสบการณ์จริงของคนในชุมชน หมู่บ้านเป็นตัวบทในการวิเคราะห์โครงการวิจัยการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าชายเลนบ้านคลองลิดี อำเภอกำแพง จังหวัดสตูล (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค. 2549 : 41) กระบวนการศึกษาเริ่มจากการศึกษาข้อมูลพื้นฐานชุมชน ข้อมูลทรัพยากรต่าง ๆ ในป่าชายเลน ประวัติชุมชน ประวัติป่าจากผู้เฒ่าผู้แก่ สำรวจพื้นที่ป่าและตรวจคุณภาพน้ำ มีการไปศึกษาดูงานเรื่องการจัดการป่าทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน จากนั้นนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาทั้งหมดและความรู้จากการดูงานมาร่วมคิด ร่วมวิเคราะห์หาแนวทางจัดการป่าในพื้นที่ทั้งนี้ในแต่ละกิจกรรมจะเชิญหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามารับรู้และร่วมกิจกรรม ผลจากการจัดกิจกรรมทำให้ชุมชนเกิดสำนึกรักชุมชนอยากที่จะร่วมกันดูแลป่ามีการกำหนดเขตอนุรักษ์เป็นแหล่งเรียนรู้พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ กำหนดเขตป่าไม้ให้สอยให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ในการดำรงชีพ มีคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านคลองลิดี ทำให้เกิดกิจกรรมเพื่อการฟื้นฟู ดูแล รักษาป่าอย่างต่อเนื่อง

วารสินธุ์ บุตรสมบัติ (2547 : 72) จากการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ เรื่องป่าชุมชนนาบอน โดยใช้วิจัยเชิงปฏิบัติการ เป็นการจัดกิจกรรมที่เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่น นักเรียนได้เรียนรู้สิ่งที่อยู่ในชุมชน นักเรียนได้มีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ทำให้นักเรียนมีความสนใจ กระตือรือร้นในการเรียนมากขึ้น นักเรียนมีความสุขในการเรียน นักเรียนมีส่วนร่วมในการอภิปราย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกัน รู้จักยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น

รสมาริน ญาณบุญ (2550 : บทคัดย่อ) จากผลการใช้กิจกรรมการเรียนรู้ในห้องเรียนธรรมชาติ เพื่อส่งเสริมการจัดการความรู้ของผู้เรียน พบว่า ระดับการจัดการความรู้ของผู้เรียนจากการใช้กิจกรรมการเรียนรู้ในห้องเรียนธรรมชาติ อยู่ในระดับที่สามารถจัดการ

ความรู้ได้ในเกณฑ์ดี ทั้งในด้านการจัดการความรู้ในด้านการสร้างความรู้ ด้านการแสวงหาความรู้ และด้านการประยุกต์ใช้ประยุกต์ใช้ความรู้ได้ ดังนี้

กิจกรรมการเรียนรู้ในห้องเรียนธรรมชาติ เพื่อส่งเสริมการจัดการความรู้ในด้านการสร้างความรู้ นั้น ผู้เรียนสามารถสร้างองค์ความรู้จากการเรียนรู้ในห้องเรียนธรรมชาติ ดังจะเห็นได้จากคะแนนในแบบสอบถาม การสังเกตความสนใจจากการเข้าร่วมกิจกรรมและข้อมูลจากการอภิปรายของตัวแทนกลุ่มผู้เรียน ที่มีความตื่นตัวและในระดับที่สูงมีการระดมสมอง เพื่อเตรียมข้อมูลอภิปราย ซึ่งทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ การแลกเปลี่ยนข้อมูลและการจดจำ

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทำให้พบว่าการจัดการเรียนรู้ตามอัชฌาศัย เป็นกิจกรรมการเรียนรู้ในห้องเรียนธรรมชาติเพื่อส่งเสริมการจัดการความรู้ในด้านการสร้างความรู้ สามารถสร้างองค์ความรู้จากการเรียนรู้ในห้องเรียนธรรมชาติ เกิดจากการจัดการความรู้ในห้องเรียนกับความรู้ในแนวสมัยใหม่ เป็นสิ่งที่มีคุณค่าต่อการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ในทุกด้าน โดยก่อให้เกิดการเรียนรู้สิ่งดี ๆ ในห้องเรียนจากผู้รู้ในห้องเรียนที่อุดมไปด้วยภูมิรู้เปรียบเสมือนเป็นห้องสมุดเคลื่อนที่ในชุมชน และเป็นอีกแนวทางในการศึกษาเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยใช้พื้นที่ ชุมชนบ้านหนองนาไร่เดียว ตำบลลูกปลาตุ๊ก อำเภอชื่นชม จังหวัดมหาสารคาม เป็นพื้นที่ศึกษา จึงเหมาะสมอย่างยิ่งที่จะศึกษากระบวนการจัดการเรียนรู้เหล่านั้นเพื่อส่งเสริมสนับสนุนการสร้างเครือข่ายแหล่งเรียนรู้ กระจายการบริการให้ครอบคลุมทุกเป้าหมาย

2. งานวิจัยต่างประเทศ

จอห์นสัน แอนด์ จอห์นสัน (Johnson & Johnson, 1983 : 213-240) วิจัยเรื่องผลการจัดประสบการณ์การเรียนรู้แบบร่วมมือ การเรียนรู้แบบแข่งขัน และการเรียนรู้แบบรายบุคคลที่มีต่อพัฒนาการทางสังคม เป็นการทดลอง เพื่อเปรียบเทียบความสัมพันธ์ระหว่างเด็กพิการกับเด็กปกติ ความเชื่อมั่นในตัวเองและความสามารถเข้าใจทัศนคติของผู้อื่น โดยทดลองกับเด็กชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 ถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 จำนวน 59 คน แบ่งเป็น 3 กลุ่ม อดความสามารถ เก่ง ปานกลาง อ่อน และแต่ละกลุ่มมีเด็กพิการกลุ่มละ 4 คนเท่าเทียมกัน พบว่า การเรียนรู้แบบร่วมมือสามารถส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลระหว่างเด็กพิการ และเด็กปกติได้มากกว่าการเรียนรู้แบบแข่งขัน และการเรียนรู้แบบรายบุคคลและสามารถส่งเสริมความเชื่อมั่นในตนเองของเด็กให้สูงขึ้น การเรียนรู้แบบร่วมมือส่งเสริมความสามารถเข้าใจทัศนคติของผู้อื่นได้ดีกว่าการเรียนรู้แบบแข่งขัน

อเมนู เทคา (Tekaa. 1988 : Abstract) ได้ศึกษาทัศนคติของชาวอินเดียนในประเทศแคนาดาเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการศึกษา ผลการวิจัย พบว่าการจัดการศึกษาของชุมชนที่ประสบความสำเร็จนั้น เนื่องจากประชาชนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตร โดยให้หลักสูตรตอบสนองต่อความต้องการของชุมชน และสอดคล้องกับวัฒนธรรมของชุมชน งานวิจัยของ อเมนู เทคา เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนจะนำไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมายของการจัดการศึกษา ทั้งนี้ ผู้บริหารและครูจะต้องมีบทบาทช่วยส่งเสริมด้วย

ซูเลอร์ Barbara Lee Howell (Holwell. 1990 : Abstract) ได้วิจัยการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจด้านการศึกษาในมหาวิทยาลัยมินเนโซตา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างมีประสิทธิภาพ พบว่าประชาชนมีความกระตือรือร้นที่จะเข้าร่วม ทั้งนี้ การเข้าร่วมที่ไม่มีประสิทธิภาพเกิดจากการขาดการประสานงาน

จอร์แดน (Jordan. 1997 : Abstract) วิจัยเรื่อง ทักษะสังคมผ่านการเรียนรู้แบบร่วมมือ ทดลองกับเด็กจำนวน 26 คน ของทุกช่วงชั้นการศึกษาและทุกช่วงชั้นความสามารถทางสังคม โดยมุ่งศึกษาผลที่มีต่อเด็กอายุ 10 - 12 ปี เป็นเด็กชาย 4 คน และเด็กหญิง 2 คน โดยให้เด็กทำกิจกรรมแบบร่วมมือเป็นคู่และกลุ่มใหญ่ เป็นเวลา 10 สัปดาห์ พบว่า เด็กยินดีที่จะทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม แม้ว่าเขาจะไม่ชอบสมาชิกในกลุ่มบางคนก็ตาม ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลของเด็กที่มักแยกตัวคนเดียวดีขึ้นทั้งต่อเพื่อนและครู งานวิจัยยังเสนอข้อค้นพบว่า การเรียนรู้แบบร่วมมือสามารถส่งเสริมทักษะทางสังคมได้กับเด็กทุกอายุ

Auckermann, Pierropoulos & Yager (1999 : Abstract) วิจัยเรื่อง การใช้การเรียนรู้แบบร่วมมือผ่านวิธีการสอนทักษะทางสังคม : กรณีศึกษาเด็กชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 และ 2 เป็นเวลา 16 สัปดาห์ ด้วยโปรแกรมการคิดแก้ปัญหา โปรแกรมบูรณาการการสอน การสอนทักษะสังคม และการให้ข้อมูลสะท้อนกลับของนักเรียน พบว่า พฤติกรรมเสริมสร้างสังคมในกลุ่มการเรียนรู้แบบร่วมมือเพิ่มขึ้นและพฤติกรรมทางสังคมในทางลบลดลง นักเรียนสามารถแก้ไขปัญหาและสื่อสารกับเพื่อนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

Ciampa, Farr & Kaplan (2000 : Abstract) วิจัยเรื่อง การปรับความสามารถทางสังคม โดยใช้การเรียนรู้แบบร่วมมือและการแก้ปัญหาคความขัดแย้ง โดยปรับความสามารถทางสังคมรวมถึงทักษะการฟัง การร่วมมือ การเคารพผู้อื่น และการเคารพในอำนาจหน้าที่ของผู้อื่น ทดลองกับเด็กระดับชั้นอนุบาลและชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 จำนวน 72 คน เป็น

เวลา 15 สัปดาห์ หลังการทดลอง พบว่า เด็กแสดงพฤติกรรมการยอมรับทางสังคมมากขึ้น เด็กเริ่มเรียนรู้บทบาทที่จำเป็นของการเรียนรู้แบบร่วมมือและใช้ภาษาที่จำเป็น เพื่อแก้ไขความขัดแย้งด้วยวิธีการทางบวกมากขึ้น

Gillies (2000 : Abstract) วิจัยเรื่อง ความคงอยู่ของพฤติกรรมร่วมมือและช่วยเหลือในกลุ่มการเรียนรู้แบบร่วมมือ โดยทดลองกับเด็กชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 กลุ่มทดลอง จำนวน 64 คน ได้รับการฝึกพฤติกรรมในกลุ่มการเรียนรู้แบบร่วมมือและกลุ่มควบคุม จำนวน 80 คน ที่ไม่ได้รับการฝึกในการทดลองจัดกลุ่มเด็กกลุ่มละ 4 คน คณะความสามารถเก่ง ปานกลาง อ่อน และในกลุ่มเป็นเด็กหญิง 2 คน เด็กชาย 2 คน พบว่า เด็กกลุ่มทดลองแสดงพฤติกรรมร่วมมือและสามารถอธิบายในการตอบสนองการขอความช่วยเหลือตลอด 3 ช่วงระยะเวลา เด็กกลุ่มทดลองใช้การคิดระดับสูง เช่น การให้ข้อมูลเฉพาะที่เป็นรูปธรรม และเหตุผลในการมีปฏิสัมพันธ์ และได้คะแนนแบบตอบคำถามสูงกว่ากลุ่มที่ไม่ได้รับการฝึก

Andrusyk & Andrusyk (2003 : Abstract) วิจัยเรื่อง การปรับทักษะทางสังคมของนักเรียน โดยการใช้วิธีการเรียนแบบร่วมมือ ซึ่งเป็นการทดลองกับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ที่ขาดการใช้ทักษะทางสังคมที่เหมาะสมในชั้นเรียนเป็นเวลา 12 สัปดาห์ หลังการทดลอง พบว่า นักเรียนใช้ทักษะทางสังคมที่เหมาะสมเพิ่มขึ้น ให้ความตระหนักต่อเพื่อนร่วมชั้นมากขึ้น และปรับปรุงทักษะในการทำงานกลุ่มให้ประสบความสำเร็จได้ดีขึ้น

คูริโกวา (Durcikova. 2004 : Abstract) ได้วิจัยบทบาทของนักจัดการความรู้กับการสร้างบรรยากาศการจัดการระบบการจัดการความรู้ เพื่อการแก้ไขปัญหาในองค์กร เพื่อศึกษาหาสาเหตุการปรับปรุง และผลกระทบการทำงานของจัดการความรู้ต่อบรรยากาศในองค์กร และผลผลิตผลกระทบอย่างหนึ่งที่พบ คือ การให้การสนับสนุนทางเทคโนโลยีการนำเสนอรูปแบบ ซึ่งแสดงความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะนิสัยการศึกษาความรู้ การนำการจัดการความรู้มาใช้ ข้อจำกัดของเวลา การสนับสนุนสิ่งประดิษฐ์ใหม่ ๆ และบรรยากาศขององค์กรการใช้เทคโนโลยีกับการมีสิ่งแวดล้อม เพื่อการทำงานที่เหมาะสม ดำเนินการสำรวจนักปฏิบัติการ 150 คน จากจำนวนบริษัท 7 บริษัท มีผู้ตอบแบบสอบถาม จำนวน 110 คน ตั้งสมมติฐานว่าในองค์กรมีการจัดการความรู้ โดยการนำมีความสำคัญในการช่วยให้ประหยัดเวลาทำงาน และการให้การสนับสนุนเครือข่าย เพื่อการปฏิบัติงานผ่านเครือข่าย ส่งผลการปฏิบัติงานมีประสิทธิภาพสูงขึ้น

ชิน (Shin. 2005 : Online) ได้ศึกษาการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยเกี่ยวกับธรรมชาติของวิทยาศาสตร์ ของพิพิธภัณฑ์การศึกษาทางธรรมชาติ โดยมีจุดมุ่งหมายของการศึกษา เพื่อพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ตามอัธยาศัยเกี่ยวกับธรรมชาติของวิทยาศาสตร์ โดยใช้การสอนผ่านระบบออนไลน์สำหรับผู้สนใจ เป็นรูปแบบการเรียนรู้จะเน้นเป็นสามมิติ ซึ่งผู้เรียนจะสามารถมองเห็นได้เสมือนจริง ผ่านทรัพยากรออนไลน์ จำนวน 12 ช่องทาง โดยเชื่อมโยงแหล่งการเรียนรู้จาก 4 พิพิธภัณฑ์ สรุปผลของการพัฒนารูปแบบการศึกษาด้านวิทยาศาสตร์และธรรมชาติ ผ่านระบบออนไลน์ จะเป็นอีกหนึ่งช่องทางสำหรับผู้สนใจในการเรียนรู้ตามอัธยาศัย

ฟาร์ (Fahr. 2005 : Online) ได้ศึกษาความต้องการการศึกษาตามอัธยาศัย ของคนในประเทศเยอรมนี โดยศึกษาตัวแปรที่มาเกี่ยวข้อง คือ ระดับการศึกษา และการแบ่งเวลาต่อความต้องการการศึกษาตามอัธยาศัย พบว่า บุคคลที่มีการศึกษาสูง จะมีความสามารถในการแบ่งเวลาได้มากกว่า ด้วยเหตุนี้จึงทำให้สามารถมีเวลาในการทำกิจกรรมอื่น ๆ เพิ่มเติม ทั้งนี้ก็เพื่อการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์และความต้องการในการเรียนรู้ตามอัธยาศัยจะมาจาก ความสนใจ ความพอใจของแต่ละบุคคล

บาราบารา และไดนา (Barbara & Dina. 2006 : Online) ได้ทำการศึกษาผลการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชน จากการเรียนรู้ตามสภาพจริงในชุมชน จากภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการทำกรณีศึกษาเพื่อเป็นแนวทางในการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต การแลกเปลี่ยนความรู้ และประสบการณ์จากภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยใช้ระยะเวลาในการศึกษา 4 ปี ผลการวิจัยพบว่า การเรียนรู้ของบุคคล เกิดจากการปฏิบัติจริง และการประกอบอาชีพ ที่สามารถนำไปสู่ความเชี่ยวชาญ และประสบการณ์การเรียนรู้ใหม่ๆ การเรียนรู้ตามสภาพจริงในชุมชน สนับสนุนให้สมาชิกจำนวนหนึ่งมีการพัฒนาอาชีพ และคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น และสมาชิกส่วนหนึ่งสามารถพัฒนานวัตกรรม ได้จากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์จากภูมิปัญญาท้องถิ่น และสภาพที่เป็นจริง

ลิโอทริออส และคิมิเทรียดิส (Liotsios & Demetriadis. 2006 : Online) ได้ทำการศึกษาเทคโนโลยีเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต กรณีศึกษายทเรียนสำหรับบุคคล พบว่าการออกแบบเทคโนโลยี เพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตจำเป็นต้องมีรูปแบบการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับผู้เรียน และข้อมูลทางสังคม ซึ่งการออกแบบเทคโนโลยีมีความจำเป็นต้องใช้ทักษะ และการจัดการเทคโนโลยีที่เหมาะสม สอดคล้องกับสภาพความเปลี่ยนแปลงทางสังคม

ราเชล (Rachel, 2006 : Online) ได้ทำการศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตหลังจบการศึกษา โดยทำการศึกษาพฤติกรรมการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ในประเทศอังกฤษ จำแนกตามความแตกต่างของระดับการศึกษา พบว่า บุคคลที่เรียนจบระดับอุดมศึกษา จะมีความสนใจในการเรียนรู้ตลอดชีวิตมากกว่ากลุ่มอื่น โดยเฉพาะเนื้อหา และหัวข้อที่ตนเองสนใจ การเรียนรู้จากกิจกรรมที่ไม่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมการดำเนินชีวิต จะไม่ได้รับความสนใจ ดังนั้น การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตจึงจำเป็นต้องมีเนื้อหา และกิจกรรมการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของผู้เรียน เพื่อตอบสนองความสนใจ ความพึงพอใจ และเป็นตัวเอื้อในการตัดสินใจ ซึ่งวิถีการดำเนินชีวิต และประสบการณ์ของแต่ละบุคคลมีผลต่อความสนใจ ความพึงพอใจ และแรงจูงในการเรียนรู้หลังจากจบการศึกษา

จากงานวิจัยข้างต้นสรุปได้ว่า การเรียนรู้แบบร่วมมือสามารถส่งเสริมทักษะทางสังคม ช่วยส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลของเด็กต่อผู้อื่นดีขึ้น ตระหนักถึงความสำคัญของผู้อื่นและยังช่วยส่งเสริมการเข้าใจทัศนะของผู้อื่นได้ดีขึ้น นอกจากนั้นยังช่วยให้เด็กมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงขึ้นอีกด้วย

กรอบแนวคิดการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการพัฒนากิจกรรมส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการจัดการเรียนรู้ตาม อรรถศาสตร์สำหรับเด็กและเยาวชน ชุมชนบ้านหนองนาไร่เดียว ตำบลกุดปลาตุ อำเภอนันทบุรี จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งมีกรอบแนวคิดการวิจัย ดังนี้

